

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Філологічний факультет

Кафедра історії та культури української мови

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ
РЕЧЕННЯ З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ В ЗЗСО
(на матеріалі творів Михайла Коцюбинського)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу 601 групи
спеціальності 014.01 Середня освіта
ОПП Українська мова та література
Бабюк Параска Юріївна

Науковий керівник: канд. філол. наук, доцент
Попович Наталія Михайлівна

Рецензент _____

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ доц. Колесник Н.С.

АНОТАЦІЯ

Бабюк П. Ю. Теоретико-методичні засади вивчення головних членів речення з кількісним значенням у ЗЗСО (на матеріалі творів Михайла Коцюбинського). Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 «Середня освіта (Українська мова і література)». – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Філологічний факультет. Кафедра історії та культури української мови. – Чернівці, 2024. 84 с., список використаної літератури і джерел з 82 найменувань, чотири розділи, вісім підрозділів.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Попович Н. М.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню специфіки вивчення головних членів речення з кількісним значенням у ЗЗСО. У першому розділі розглянуто методичні аспекти вивчення головних членів речення; проаналізовано підручники з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти; подано ряд вправ і завдань, які рекомендовано використовувати під час вивчення синтаксису простого речення. У другому і третьому розділах акцентовано увагу на особливостях викладу навчального матеріалу про головні члени речення з кількісним значенням в українській мові; досліджено морфологічний вияв підмета та іменного компонента складеного присудка. У четвертому розділі проаналізовано навчальні програми, які рекомендовані Міністерством освіти і науки України; наведено розробки уроків з вивчення підмета та іменного складеного присудка у 8 класі.

Ключові слова: підмет, іменний складений присудок, семантика кількості, специфіка вивчення, методи, урок, прийом, освітня програма, компетентність.

ANNOTATION

Babiuk Paraska. Theoretical and methodological principles of studying the main members of a sentence with quantitative meaning in the ZZSO (based on the works of Mykhailo Kotsiubynsky). Qualification work for obtaining a master's degree in the specialty 014 «Secondary education (Ukrainian language and literature)». - Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Faculty of Philology. Department of History and Culture of the Ukrainian Language. - Chernivtsi, 2024. 84 p., list of used literature and sources from 82 titles, four sections, eight subsections.

Scientific supervisor: Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Popovych N. M.

The qualification work is devoted to the study of the specifics of studying the main members of a sentence with quantitative meaning in the ZZSO. The first section considers the methodological aspects of studying the main members of a sentence; Ukrainian language textbooks for students of general secondary education institutions are analyzed; a number of exercises and tasks are presented that are recommended for use when studying the syntax of a simple sentence. The second and third sections focus on the features of presenting educational material about the main members of a sentence with quantitative meaning in the Ukrainian language; the morphological manifestation of the subject and the nominal component of a compound predicate is investigated. The fourth section analyzes the educational programs recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine; lesson designs for studying the subject and the nominal compound predicate in grade 8 are presented.

Keywords: subject, nominal compound predicate, semantics of quantity, specifics of study, methods, lesson, technique, educational program, competence.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Дата

Підпис

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5-8
РОЗДІЛ I. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ЗЗСО	9-29
1.1. Методичні аспекти вивчення підмета в сучасній українській мові.....	9-24
1.2. Місце іменного складеного присудка в українській мові.....	24-29
Висновок до розділу I.....	29-30
РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ ПІДМЕТА З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	31-43
2.1. Простий підмет.....	31-36
2.2. Складений підмет.....	36-43
Висновок до розділу II.....	43-44
РОЗДІЛ III. ВИРАЖЕННЯ ІМЕННОГО СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	45-59
3.1. Точна кількість.....	45-51
3.2. Неозначена кількість.....	51-59
Висновок до розділу III.....	59-60
РОЗДІЛ IV МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТ.....	61-75
4.1. Програми з української мови як основний документ вчителя: НУШ та Інтелект України.....	61-64
4.2. Вивчення головних членів речення з кількісним значенням у 8 класі....	64-75
4.2.1. Розробка уроку на тему: «Способи вираження підмета».....	66-70
4.2.2. Розробка уроку на тему: «Іменний складений присудок».....	71-75
Висновок до розділу IV.....	75-76
ВИСНОВКИ	77-80
ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА.....	81-88

ВСТУП

Наше дослідження проводиться в руслі визначення особливостей вивчення кількісного компонента предикативного центру речення (підмета та іменного складеного присудка з кількісним значенням) у ЗЗСО, на матеріалі мови творів М. Коцюбинського. Попри значний інтерес до формальної та семантичної структури речення, методичні рекомендації для вчителів щодо викладання головних членів речення з кількісним значенням часто залишаються фрагментарними або застарілими, що вимагає додаткової розробки ефективних підходів. Враховуючи розвиток нових навчальних програм і впровадження компетентнісного підходу, важливо адаптувати методичні прийоми навчання до сучасних потреб освітнього процесу. Як відомо морфологія і синтаксис становлять граматичну систему мови.

Актуальність дослідження полягає у визначенні методичних критеріїв, які дають можливість доступніше викладати на уроках української мови такий навчальний матеріал як підмет та іменний складений присудок з кількісним значенням.

Грунтовні дослідження з методики навчання синтаксису в закладах освіти опубліковані у працях українських методистів Н. Голуб, В. Сидоренко, В. Новосьолова, М. Пентиліук, Н. Дикої тощо. Оскільки ця проблематика базується на мовознавчих термінах і поняттях, до уваги було взято напрацювання українських мовознавців, а саме І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Н. Попович, О. Сулими, І. Рабчук, І. Слинька та ін..

Недостатня кількість досліджень з обраної теми зумовила необхідність чіткіше визначити методичні критерії, за допомогою яких вчителі зможуть доступніше викладати на уроках української мови такий навчальний матеріал як граматична основа речення, а саме підмет і присудок з кількісним значенням.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є дослідження специфіки вираження кількості засобами української мови у ролі

головних членів речення на матеріалі мовотворчості М. Коцюбинського; визначити методичні засади вивчення підмета та іменного складеного присудка з кількісним значенням у закладах загальної середньої освіти.

Завдання роботи:

- ознайомитися з працями мовознавців, які займалися цією проблемою;
- ознайомитися з працями методистів, які займалися дослідженнями методики викладання української мови, а саме вивченням граматичної основи речення в закладах загальної середньої освіти;
- виписати фактичний матеріал з творів М. Коцюбинського;
- охарактеризувати поняття історії «кількості» в українській мові;
- визначити основні типи підметів з кількісним значенням; розкрити будову та способи вираження підмета;
- охарактеризувати морфологічні засоби вираження іменної частини складеного присудка; проаналізувати різні типи дієслів-зв'язок, що використовуються у двоскладних реченнях;
- подати визначення присудка як об'єкта вивчення синтаксису в сучасних українських закладах загальної середньої освіти;
- дослідити засоби морфологічного вираження підмета та іменного складеного присудка у мові творів М. Коцюбинського та прокласифікувати їх.

Об'єктом нашого дослідження є вивчення предикативного центру речення в сучасній українській літературній мові та у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є методи вивчення головних членів речення з кількісним значенням на матеріалі творів М. Коцюбинського.

Практична цінність роботи полягає в тому, що дане дослідження дасть змогу молодим вчителям-словесникам якісніше та доступніше проводити уроки з української мови, які присвячені вивченню підмета та складеного іменного присудка з кількісним значенням; зрозуміти, які компоненти речення є синтаксично неподільними.

Для досягнення поставленої мети використовуємо такі методи: аналізу та синтезу; описовий метод; індуктивно-дедуктивний метод використовували для уточнення теоретичних засад і формування висновків дослідження; комплексний метод; компонентний метод; методика трансформаційного та функціонального аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у науковій практиці досліджується специфіка вивчення кількісного компонента предикативного центру речення на основі мови творів М. Коцюбинського; комплексно проаналізовано іменний складений присудок з кількісним значенням та його специфіку вивчення у школі; комплексно проаналізовано числівники та числівниково-іменникові сполуки у функції підмета та методи вивчення такого явища у ЗЗСО.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи апробовані на студентських наукових конференціях Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (2023-2024 рр.), за результатами яких були надруковані тези:

Бабюк П. Підмет з кількісним значенням в українській мові (на матеріалі творів Михайла Коцюбинського) // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25-27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 5-6.

Бабюк П. Вираження кількості засобами української мови в ролі іменного складеного присудка (на матеріалі творів Михайла Коцюбинського) // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (16-18 квітня 2024 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 3-4.

Джерельна база. Джерельною базою для дослідження послуговували твори М. Коцюбинського, а саме: «Дорогою ціною», «Лялечка», «Для загального добра», «Сон», «На острові», «Хвала життю», «Тіні забутих предків», «На віру», «Невідомий», «Хо», «Цвіт яблуні», «В дорозі», «Сміх», «Маленький

грішник» та підручники з української мови для учнів 8 класу середньої школи, авторами яких є О. Авраменко, О. Глазова, О. Заболотний та В. Заболотний.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них (Розділ I. Основні аспекти вивчення головних членів речення у ЗЗСО (1.1 Методичні аспекти вивчення підмета у сучасній українській мові. 1.2 Місце іменного складеного присудка в українській мові); Розділ II. Вивчення підмета з кількісним значенням у закладах загальної середньої освіти (2.1 Простий підмет. 2.2 Складений підмет); Розділ III. Вираження іменного складеного присудка з кількісним значенням в українській мові (3.1 Точна кількість. 3.2 Неозначена кількість); Розділ IV. Методичні рекомендації щодо вивчення головних членів речення з кількісним значенням у закладах загальної середньої освіти (4.1. Програми з української мови як основний документ вчителя: НУШ та Інтелект України. 4.2. Вивчення головних членів речення з кількісним значенням у 8-му класі. 4.2.1. Розробка уроку на тему: «Способи вираження підмета». 4.2.2. Розробка уроку на тему: «Іменний складений присудок»), загальних висновків, списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ I

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ЗЗСО

1.1 Методичні аспекти вивчення підмета у сучасній українській мові

Центральним поняттям нашого дослідження є методика вивчення головних членів речення з кількісним значенням у старшій школи. Для того, щоб якісно розкрити це поняття, вважаємо за потрібне розпочати дослідження з характеристики методики навчання української мови як науки.

Вивчення курсу української мови у закладах загальної середньої освіти ґрунтується на вмінні вчителя-словесника застосовувати на уроці методи та прийоми навчання. Саме розуміння специфіки подачі навчального матеріалу допомагає створити на уроці сприятливу атмосферу для доступного та якісного усвідомлення знань.

Дослідженням та визначенням змісту, форми організації, технології застосування методів, прийомів і засобів засвоєння знань з української мови у різних закладах освіти займається методика навчання української мови. Основою методології навчання мови є правила взаємодії вчителя й учнів, які покликані сприяти засвоєнню вихованцями базових мовних і мовленнєвих понять, знань про функціональні рівні та норми мови; формуванню національно-мовної особистості; забезпеченню розвитку культури мовлення учнів, умінь аналітичного і творчого мислення. Методисти розрізняють загальну (лінгводидактичну) та часткову (досліджує методи викладання окремих розділів мови) методику мови [55, с. 27].

Основні завдання методики навчання мови формуються у соціальних і суспільних умовах життя, а також відображають основні засади наук, які безпосередньо взаємодіють і вносять нові погляди на сутність методології. Зокрема, психологія показує ефективні або неефективні моделі взаємодії вчителя й учня, вказує на чинники, які створюють бар'єри у спілкуванні між педагогами та вихованцями, зазначає вікові особливості розвитку учня, що є фундаментом розподілу навчальної програми. Мовознавство допомагає

сформувати мовну компетентність учня, оскільки вони засвоюють сукупність знань з фонетики, лексикології, стилістики, морфології та синтаксису. Історія дозволяє побачити досвід попередніх методистів й удосконалити сучасну методику. На нашу думку, вагомий внесок у розвиток методології навчання норм української мови у школі зробила й філософія.

Філософські тенденції, закони, принципи і закономірності в методиці навчання української мови виявляються у стандартизації змісту навчання, компетентнісній спрямованості, особистісній орієнтованості навчального процесу, переосмисленні ролі вчителя, діалогізації навчальної діяльності, застосуванні ефективних інноваційних технологій навчання української мови [38, с. 8].

Досліджуючи проблемні особливості вивчення синтаксису у школі, які опубліковані у працях багатьох методистів (В. Сидоренко, О. Костів, О. Сколоздри-Шепітко, М. Пентиліук, Н. Дикої, Ю. Огарь, Н. Голуб, І. Кучаренка та ін.), ми зробили висновок, що сучасна мовна освіта тяжіє до засад філософії, які знаходять свою реалізацію в особистісно орієнтованому навчанню.

Зокрема І. Кучаренко та М. Пентиліук у своїй праці «Теорія і технологія сучасного уроку української мови» аналізують поняття «особистісно орієнтоване навчання» і зазначають, що такий підхід до засвоєння мовної освіти вимагає застосування на уроці специфічних методів, які спрямовані на розвиток індивідуума, його основних компетентностей і морально-етичних якостей. Проектування сучасного уроку української мови зумовлює ефективне засвоєння формування індивідуальності кожної дитини, розвитку його природних даних, інтересів, життєвих та навчальних цілей, систем цінностей [38, с. 12-13].

Дослідження українських мовознавців показують, що саме синтаксис являється ядром граматики, у якому найширше розкривається функціональна значущість мовних одиниць та їх участь у досягненні комунікативної мети. На нашу думку, вивчення курсу української мови у закладах загальної середньої

освіти не можна вважати повним без усвідомлення базових понять синтаксису мови. Для того щоб здобувачі освіти краще засвоювали поняття головних членів речення з кількісним значенням, вважаємо доцільним у процесі навчання розглядати синтаксис у нерозривному зв'язку з усіма іншими розділами мови, зокрема морфологією, адже чимало мовних понять можна зрозуміти на синтаксичному рівні. Як і кожний розділ мови, синтаксис має свої особливості вивчення.

Отже, щоб сформувати компетентного мовця, який якісно, логічно та доречно оперує нормами української літературної мови у живому мовленні, необхідно у старшій школі створити належні умови для оволодіння синтаксичною системою. Створенню необхідних умов передують ряд завдань, які стоять перед методикою мови.

Серед важливих завдань з методики вивчення синтаксису у закладах загальної середньої освіти українські методисти такі як Голуб Н. Б., Галаєвська Л. В., Пентелюк М. І. та ін. виділяють такі основні завдання:

- сформувати в учнів вміння розрізняти словосполучення і речення;
- розрізняти просте і складне речення;
- визначати головні та другорядні члени речення;
- знаходити у словосполученні головне слово і залежне слово;
- редагувати тексти за допомогою вивчених мовних засобів;
- конструювати словосполучення і речення різних видів, а також синонімічні;
- правильно ставити розділові знаки та обґрунтовувати їх правилами тощо [9, с. 14; 55, с. 158].

Однією з сприятливих умов для формування мовної компетентності є правильно організований урок. Ми розуміємо вищезазначене поняття як спосіб допомогти здобувачу освіти усвідомити знання про закономірності сполучуваності слів у межах речення, особливості різних синтаксичних структур. Вчителю необхідно зосереджувати особливу увагу на тому, щоб здобувачі освіти навчилися розрізняти основні синтаксичні поняття, а саме:

граматична основа, члени речення, вставні слова, види речень тощо. Невід'ємною частиною ефективного і продуктивного уроку є правильно підібраний навчальний матеріал відповідно до вікового розвитку школярів.

Зважаючи на вищезазначене, у сучасних закладах загальної середньої освіти вивчення синтаксису методисти рекомендують проводити поетапно, враховуючи особливості віку учнів:

- Початкова школа (ознайомлення з видами речення за метою висловлювання, головні і другорядні члени речення тощо).
- Вивчення синтаксису у 5-му класі (пропедевтично розглядаються основні поняття синтаксису й пунктуації).
- Розкриття морфологічного і семантичного аспекту синтаксису в 6-7-х класах (ознайомлення з синтаксичними поняттями під час вивчення морфології).
- Розкриття комунікативного і стилістичного аспекту синтаксису в 8-9-х класах (систематичний курс навчання синтаксису).
- У 10-11-х класах удосконалюються комунікативні уміння та навички узагальнення й систематизація відомостей про синтаксис української мови [3, с. 11].

Відповідно до поданої класифікації етапів вивчення синтаксису у школі потрібно дозувати розгляд і засвоєння синтаксичних понять. Дослідивши навчальну програму з української мови, затверджену наказом Міністерства освіти і науки України від 07 червня 2017 року № 804 , ми визначили, що сучасна мовна освіта сповна реалізує у собі принцип наступності, ідеї Нової української школи, а також опирається на віковий розвиток школярів.

Згідно з навчальною програмою у 5-му класі на пропедевтичний розгляд синтаксичних понять відведено шість годин. На уроках української мови учні 5-го класу суттєво розширюють своє коло знань про способи вираження головних членів речення. Зокрема, здобувачі освіти усвідомлюють поняття підмета та його основний спосіб вираження. Вивчаючи морфологію у 6-7-х класах, навчальний план скеровує вчителя виділяти 3-4 години, під час яких

варто звертати увагу учнів на варіантність морфологічного вияву підмета і присудка, а також другорядних членів речення [55].

На нашу думку, саме під час вивчення морфології варто наголошувати на тому, що іменник, займенник, числівник, прикметник, дієслово здатні виконувати функції підмета. Для кращого усвідомлення поняття «підмета з кількісним значенням» рекомендуємо у процесі вивчення числівника зосереджувати увагу здобувачів освіти на його здатності субстантивуватись, тобто набувати ознак іменника, і в структурі речення займати позицію головного члена речення – підмета. Це полегшить сприйняття навчального матеріалу на наступному етапі вивчення синтаксису.

Систематичний курс вивчення синтаксису починається з 8-го класу. Восьмикласники протягом тридцяти трьох годин вивчають синтаксис простого речення, з яких вісім годин відведено на засвоєння поняття «головні та другорядні члени речення». У 9-му класі вчитель працює зі здобувачами освіти над усвідомленням особливостей синтаксису складного речення впродовж п'ятдесяти годин. Навчальна програма для 10-11-го класу характерна тим, що побудована на глибшому засвоєнні та усвідомленні вивченого, удосконаленню умінь та навичок доречно, ефективно і якісно використовувати синтаксичні конструкції у процесі мовлення [55, с. 159].

Опрацьовуючи сучасні методичні праці, які пов'язані з викладанням української мови, ми визначили, що для методології навчання мови у закладах загальної середньої освіти характерна строкатість класифікації підходів до навчання рідної мови та визначення пріоритетних методів. Опираючись на досвід сучасних методистів, вважаємо за доцільне виділити чотири основні підходи, а саме: 1) компетентнісний; 2) когнітивний; 3) особистісно спрямований; 4) діяльнісний.

Компетентнісний підхід спрямований на доповнення теоретичних знань практичним досвідом застосування набутих навичок під час навчання. Під час вивчення синтаксису української мови предметною є комунікативна компетенстість, яка формує в учнів уміння розв'язувати проблеми, що

виникають у різноманітних життєвих ситуаціях [38, с. 18]. Ми вважаємо, що за допомогою цього підходу, учні набувають досвіду ефективної та якісної комунікативної поведінки. Це відбувається шляхом формування навички використовувати засвоєні теоретичні знання про будову речення, логічний наголос, інтонацію та складне синтаксичне ціле у живому спілкуванні та у різних мовленнєвих жанрах.

Комунікативний аспект зумовлює підбір інтерактивних методів навчання синтаксису, що спрямовані на розвиток мовленнєвої діяльності учнів. Серед пріоритетних методів, що спрямовані на розвиток комунікативних навичок, найефективнішими вважаємо:

- метод «дебатів», що спрямований на розвиток критичного мислення через обговорення питань проблемного характеру. Диспут рекомендовано будувати на опорних знаннях, які відповідають рівню інтелектуального розвитку учнів; завдання мають бути спрямованими на формування практичних умінь та навичок;

- метод «Броунівський рух» зазвичай використовується для вивчення блоку інформації або узагальнення вивченого. Інформацію подають на картках. Учні знайомляться із зафіксованим матеріалом, передають свої знання іншим учням, а також у відповідь отримують нову інформацію. У підсумку – узагальнення отриманих знань;

- метод «діалог Сократа» – це форма структурованого діалогу, поділ проблемного питання на маленькі ланки і оформлення кожної у вигляді запитання, як результат – коротка, проста і заздалегідь передбачувана відповідь;

- метод «займи позицію» допомагає організовувати дискусію із проблемного питання. З його допомогою кожний учень матиме змогу висловитися, продемонструвати власну думку, обґрунтувати власне бачення ситуації або підтримати думку однокласника. Важливо враховувати думку кожного;

- метод «круглий стіл» залучає усіх учасників навчального процесу

до обговорення питання у певній послідовності. Метод застосовують поетапно: підготовка школярів до дискусії, проведення обговорення, узагальнення та оцінка кінцевого результату [36, с. 39].

Для формування компетентного мовця необхідно застосовувати методи, які активізують мислення. У 10-11-му класі на уроці української мови рекомендуємо вдаватись до методу діалогізму, оскільки учні вже володіють певним обсягом знань і відповідно до свого вікового розвитку вже усвідомлюють синтаксичні поняття. Цей метод дає можливість розвинути комунікативну та соціальну активність, сприяє формуванню впевненості у собі, стимулює проявляти зацікавлення. Варто звернути увагу на те, що тема діалогу повинна цікавити школярів, бути близькою, зрозумілою та спрямованою на всебічний розвиток.

Враховуючи вищезазначене, вчителю необхідно спрямувати роботу класу на розвиток комунікативних умінь. Для підбору методів стане у нагоді методичний посібник Н.Б. Голуб та Л.В. Галаєвської «Навчання синтаксису на уроках української мови у 8-9 класах», де наведено перелік прийомів активізації мисленнєвої діяльності [9, с. 24]. Ми наведемо приклади реалізації методів:

1. «Пропозиція-відмова». Побудуйте діалог, щоб він складався з пропозиції й аргументованої відмови. Відмову формулюйте реченнями зі складним підметом.

2. Розмова з «чомучкою». Доберіть 3–5 цікавих запитань про творчість Михайла Коцюбинського й на основі їх побудуйте діалог. У реченнях відповіді використовуйте підмети з кількісним значенням.

3. Випишіть уривок діалогу з твору Михайла Коцюбинського (твір на вибір). Перебудуйте його на сучасний лад, зберігаючи гармонійність стосунків. У діалозі використайте підмети з кількісним значенням.

4. Уважно розгляньте ілюстрацію до епізоду з повісті «Дорогою ціною» М. Коцюбинського. Поміркуйте, чому персонажі зображені саме так.

Складіть діалог так, щоб наведені словосполучення виконували роль підмета: *пара очей, море очерету, двоє закоханих, одне вікно.*

Окрім комунікативного підходу, з мисленнєвою діяльністю тісно пов'язаний і когнітивний.

За допомогою **когнітивного підходу** у здобувачів освіти формуються пізнавальні і творчі уміння та навички. Навчальна діяльність побудована на осмисленому і свідомому конструюванні власних висловлювань, а також на сприйнятті думок співрозмовника у процесі мовленнєвої діяльності. Когнітивний підхід зумовлює підбір методів навчання, що спрямовані на розвиток творчого та логічного мислення, навичок конструювання та моделювання проєктів, уміння аналізувати тексти, власні та чужі висловлювання [38, с. 18; 9, с. 18].

Метод спостереження над мовою, на нашу думку, є одним з найефективніших методів у межах когнітивного підходу, який сприяє розвитку уваги, творчої уяви та здатності якісно організовувати самостійну роботу. Учні вчаться аналізувати, синтезувати, зіставляти, порівнювати та узагальнювати інформацію. Сучасні автори підручників з української мови для 8-го класу, зокрема, О. Заболотний та В. Заболотний, пропонують наступну вправу для спостереження за мовою:

I. Прочитайте текст. Чи вважаєте ви проблему, порушену у тексті, актуальною сьогодні? Відповідь поясніть.

II. Випишіть із кожного речення підмет і присудок.

ДЕФІЦИТ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Питна вода має першочергове значення для здоров'я людини. Проблема недостатньої питної води розглядають як глобальну проблему сучасності.

Зміна клімату, забруднення прісноводних екосистем призводять до скорочення водних ресурсів. Причиною забруднення є промислові викиди, змиви добрив із полів, а також проникнення солоної води в прибережних зонах у водоносні шари через відкачування ґрунтових вод.

Дефіцит чистої води змушує людей використовувати для пиття воду з небезпечних джерел. Це призводить до погіршення стану здоров'я, розвитку захворювань (З, с. 33,).

Завданням когнітивного підходу є формування креативного мислення, розвиток ораторських навичок, уміння аналізувати власне або чиесь висловлювання. Для реалізації цих завдань актуальним методом є залучення учнів до проєктної діяльності. За допомогою проєктів здобувачі освіти розвивають важливі навички, а саме: пошуково-дослідницька діяльність, рефлексія, уміння презентувати свою роботу. Ефективність методу полягає у тому, що вихованці самостійно організовують свій час, визначають сутність проблеми (завдання) та складають план роботи [9, с. 27; 36, с. 41].

Реалізація цього методу, на нашу думку, полягає у розробці програми, рукотворного словника чи збірника, написання творчих робіт, створення брошури чи реклами. З проєктною діяльністю тісно пов'язаний метод «сенкен» (п'ятирядковий вірш, складання якого має певну послідовність) і метод портфоліо, суть якого полягає у накопиченні та збереженні учнівських проєктів. Проаналізувавши сучасні підручники з української мови для 8-го класу, ми визначили, що не в усіх навчальних матеріалах для школярів пропонується проєктна діяльність. Проте є ряд авторів, які все ж таки реалізують цей метод у своїх підручниках і пропонують завдання на зразок:

Складіть два листи-запрошення на відкриття шкільного краєзнавчого музею (виставки стародавніх рушників, оголошення переможців конкурсу на краще історичне оповідання). Обсяг – 4-5 речень. Текст має містити:

- *Назву заходу.*
- *Визначення мети його проведення.*
- *Повну назву організації, яка проводить захід.*
- *Дату й місце проведення, час початку.*
- *Підпис відповідального.*

Використайте у тексті речення із простим та складеним підметом.

Створіть ескіз листівки для оформлення запрошення, щоб її дизайн відповідав змістові заходу. Порадьтеся з дорослими (2, с. 71).

Як відомо, навчання у закладах загальної середньої освіти базується на принципах науковості, зв'язку з життям, доступності, наочності, емоційності, систематичності тощо, які органічно поєднуються на уроці. У сучасній мовній освіті провідним принципом став індивідуальний підхід до учнів, який покладений в основу особистісно спрямованого навчання.

Особистісно зорієнтоване навчання скероване на цілеспрямований розвиток соціально-психологічних, академічних та соціокультурних умінь школяра, враховуючи його вікові особливості, здібності, інтереси, таланти та можливості. Індивідуальний підхід до навчання української мови передбачає педагогічну взаємодію вчителя й учня, яка побудована на спільному визначенню мети навчальної роботи з боку вчителя-словесника й зі сторони здобувача освіти. У процесі навчальної діяльності вся увага вчителя зосереджується на створенні умов для мовленнєвого та мовного розвитку кожного школяра [38; 63; 36].

Сучасна система освіти передбачає навчання дітей, які по-різному опановують знання, уміння та навички, мають різні потреби та розумові здібності. Насамперед, такі відмінності зумовлені індивідуальними особливостями вихованця. Саме тому особистісно зорієнтоване навчання опирається на психолого-педагогічний принцип індивідуального підходу

Особистісно зорієнтований підхід передбачає врахування психофізичних вікових особливостей учнів. Дослідження показують, що засвоєння понять синтаксису української мови – це складний психологічний процес, який відбувається поетапно. На першому етапі учні сприймають, запам'ятовують та відтворюють новий навчальний матеріал. Другий етап характерний актуалізацією опорних знань. Третій етап спрямований на практичну діяльність, а саме на вирішення проблемних завдань [19, с. 38-39].

Оскільки засвоєння знань – це складний психологічний процес, у кожної дитини він відбувається по-різному. Найкращим способом для створення умов

якісного та ефективного усвідомлення синтаксичних понять є вдалий підбір навчальних вправ різного спрямування, які будуть залучати кожного школяра до активної діяльності.

Під час підбору вправ варто враховувати вікові психофізичні особливості учнів. Сучасні методисти, зокрема Н. Дика, класифікують вправи та завдання із засвоєння знань про синтаксичну систему мови, зокрема про головні члени речення, на: а) мотиваційно-орієнтувальні; б) когнітивно-діяльнісні; в) репродуктивні; г) продуктивні; д) оцінно-контрольні [19, с. 38-39].

На нашу думку, ця класифікація є доречною, оскільки всі вправи мають певну мету і спрямовані на розвиток тих чи інших умінь та навичок. Наприклад, мотиваційно-орієнтувальні завдання розвивають уміння визначати й аналізувати певне синтаксичне поняття. У своєму підручнику з української мови для 5 класу Олександр Авраменко пропонує таку вправу:

Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Темінь упала на місто раптово (В. Шевчук). 2. Річка дихала парою в небо (О. Автомонов). 3. У комишах ховався від хижаків і нападників поранений птах (А.Дрофань). 4. Я ходжу ранками у вишневий садок (І. Коваль). 5. Тиха вода завжди глибока (Нар. тв.). 6. В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки (В. Сосюра).

I. Визначте й підкресліть головні члени речення.

II. Надпишіть над ними, якими частинами мови вони виражені (1, с. 147).

Когнітивно-діяльнісні вправи характерні як для пропедевтичного, так і для систематичного засвоєння понять про синтаксичну структуру мови. Ми вважаємо, що таке широке застосування пов'язане з суттю цих завдань, яка спрямована на усвідомлення навчального матеріалу та класифікацію синтаксичних понять. Наприклад, на пропедевтивному етапі вивчення синтаксису й пунктуації у підручниках для п'ятикласників запропоновано виконати наступне завдання :

Відновіть у реченнях пропущений підмет або присудок, скориставшись довідкою. Підкресліть граматичні основи.

1. Небо сьогодні ... по-весняному (М. Рильський). 2. У далечині показався ледве-ледве помітний ... (Ю. Збанацький). 3. Останнім часом вечори ... (О.Травневий). 4.батька й матір свою (Нар. тв.). 5. Щовесни ... розцвітав ніжно-рожевими квітками (Остан Вишня).

Довідка: Вогник, оранжеві, світило, шануй, сад (1, с. 147-148).

Під час систематичного вивчення синтаксису у 8-му класі когнітивно-діяльнісні вправи сприяють розвитку в здобувачів освіти вміння розрізняти та класифікувати синтаксичні поняття, зокрема однослівний підмет і підмет-словосполучення:

I. Подані речення перепишіть у такій послідовності: 1) речення з простими підметами; 2) речення зі складеними підметами. Підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу. Другий роздивляється зорі (О. Довженко). 2. Сорок мудреців не виправлять помилок одного дурня (Нар. твор.). 3. Натопи людей має багато голів, але не умів (Нар. тв.). 4. «Колись» і «десь» є тут і зараз! (М. Доленго). 5. Ми всі зачекалися повені, тепліні, любові, добра (М. Сингаївський). 6. Над вивченням проблем стародавньої історії України працює Інститут археології НАН України (З підручника).

II. З'ясуйте спосіб вираження підмета в кожному з речень (2, с. 72).

Репродуктивні та оцінно-контрольні завдання, які спрямовані на розвиток уміння відтворювати вивчений навчальний матеріал та аналізувати засвоєні знання з української мови, зазвичай використовуються на уроках контролю та перевірки знань. Це можуть бути завдання тестового типу, розгорнутої відповіді, яку обов'язково потрібно аргументувати тощо. Вправи продуктивного виду сприяють не тільки кращому усвідомленню синтаксичних понять і розвитку творчого мислення, а й тісно пов'язані з комунікативною компетентністю, оскільки їх суть полягає у практичному застосуванні вивченої інформації. Наприклад, вивчаючи головні члени речення, зокрема підмет, на

уроках української мови вчителям рекомендовано використовувати такі вправи як:

Складіть і запишіть п'ять речень, використавши подані словосполучення (на вибір) у ролі підметів. Підкресліть граматичні основи. Визначте способи вираження підмета.

Кожен із нас, кінець вересня, початок вистави, чотири хвилини, група артистів, багато квітів, Сіверський Донець, Петро Іванович (3, с. 34).

Варто зауважити, що вправи і завдання усіх типів є одним із методів навчання синтаксису української мови діяльнісного підходу до засвоєння знань.

Діяльнісний аспект передбачає розвиток умінь та навичок застосовувати вивчений матеріал у реальних мовленнєвих ситуаціях. Метою діяльнісного підходу є виховання учня-мовця, а не учня-мовознавця. Саме тому у процесі навчання учнів необхідно занурювати у мовленнєву діяльність, у якій є комунікативні ситуації, що максимально наближені до життєвих реалій [38, с. 18].

У доборі методів до діяльнісного аспекту вивчення української синтаксичної системи необхідно опиратись на висновки методистів щодо найефективніших прийомів особистісно-розвивального навчання. На нашу думку, методика сьогодення повинна скеровувати вчителя-словесника на методи практичного змісту, а саме: метод вправ, проєктів, дидактичні ігри, проблемні ситуації, пізнавальні завдання, рефлексія, конструювання тощо.

Під час засвоєння синтаксичної системи у закладах загальної середньої освіти необхідно розвивати вміння і навички обґрунтовувати свою думку, порівнювати і зіставляти синтаксичні поняття, визначати причинно-наслідкові зв'язки. З огляду на це вчителю потрібно зосереджувати увагу на проблемному навчанні.

Метод проблемних ситуацій на уроках української мови має свої особливості. Він базується на двох аспектах: аналізу жанрів та аналізу засобів мови під час висловлення думки. Суть полягає у тому, що здобувачі освіти не тільки роблять аналіз певної комунікативної ситуації та розглядають шляхи

вирішення проблеми, а й відчують значущість української мови у цьому процесі, мають змогу використати знання і вміння у життєвій обставині [9; 17].

Дослідивши методичну літературу, ми визначили, що для ефективної та якісної реалізації методу проблемного навчання на занятті рекомендовано застосовувати наступні прийоми: аналіз проблеми, мотивів, мовних засобів; формулювання причини проблеми; формулювання пропозицій; коригування компонентів змісту чи мовлення; оцінювання ситуації; моделювання варіативності ситуації; виділення складових проблеми; формулювання рекомендацій та рефлексія. Варто зауважити, що метод проблемних ситуацій тісно пов'язаний зі спостереженням над мовою, проте у цьому випадку важливою умовою є наявність конфлікту. Наприклад, пропонуємо завдання:

Прочитайте уривок з повісті М. Коцюбинського «На віру». Проаналізуйте мовні засоби у виділеному реченні. Поміркуйте над можливими причинами виникнення конфлікту та шляхами його уникнення.

*Олександра скочила до Гната і вдарила кулаком в кулак. Гната взяла злість. Він замахнувся рукою і збив очіпок з голови. Кічка розкрутилась, і розкішне чорне волосся хвилюю впало на плечі. М'яке, тепле волосся роздратовало Гната. Не тямлячи себе, кинувся він на Олександру. **За хвилину дві істоти злились в одну дивовижну, з чотирма руками, чотирма ногами.** Істота та якось незвичайно, конвульсійно ворушилась, і не можна було розібрати тих рухів при нерівнім, блимаючій світлі керосинової лампочки. Гнат кинув Олександру на землю, змісив її ногами. Вона зірвалася з долівки і, розкудлана, перелякана, з плачем та криком вибігла в двері.*

- *Геть з моєї хати! – ревнув Гнат (5, с. 49).*

У межах діяльнісного підходу до вивчення синтаксису в закладах загальної середньої освіти сучасні методисти виділяють групову форму навчання. Зокрема Н. Дика вважає кооперативну форму навчання синтаксичної системи у 8-му класі доцільною та найефективнішою. Методистка під час вивчення синтаксису рекомендує застосовувати прийоми кооперативного

навчання, бо індивідуальна форма навчання може зумовити розвиток егоцентризму у здобувачів освіти [17, с. 160-162; 18, с. 22].

На нашу думку, серед переваг групової форми навчання можна зазначити: розвиток уміння працювати у команді, формування гуманних стосунків між учнями, більший обсяг виконаної учнями роботи за той самий період часу, результативність у засвоєнні знань. Реалізувати ці завдання допоможуть інноваційні методи кооперативного навчання.

Для вдалого підбору специфічних прийомів навчання вчителю стануть у пригоді праці сучасних методистів О. Костів, О. Сколоздри-Шепітко, Н. Дикої, які пропонують інтерактивні методи групового навчання синтаксису простого речення, зокрема підмета з кількісним значенням. На нашу думку, особливої уваги заслуговують:

- метод «Акваріум» (учні об'єднуються у три-чотири групки, отримують завдання та потрібну інформацію. Одна з груп сідає в центр класу, утворивши внутрішнє коло та обговорює проблему. Діти під час дискусії в групі ухвалюють певне рішення і повертаються на місця, а вчитель запитує клас про зміст завдання. В «акваріумі» мають побувати всі групи);
- метод «Два – чотири – всі разом» (для обговорення проблеми дітей спочатку потрібно об'єднати в пари, потім у четвірки, а в кінці всі разом аналізують проблему);
- метод «Мереживна пилка» (учні передають один одному засвоєну інформацію, виступаючи в ролі вчителя. Учасники обговорюють проблему в групі, а потім стають «експертами» з питань, над якими працювали. Діти розходяться в «експертні» групи для обміну інформацією, а потім знову повертаються у свої групи. У кінці формуються спільні висновки);
- метод «Думай – Працюй у парі – Ділись» (робота у групі, де учні міркують над певним питанням, потім діляться ще з кимось);
- метод «Формулой – Ділись – Слухай – Створюй» (школярі діляться

на групи. Члени команди спочатку особисто формулюють відповідь, згодом кожний ділиться своєю відповіддю та слухає думки інших. Потім партнери разом формулюють нову відповідь) [36, с. 39-41; 18, с. 24; 17, с. 162].

Варто зауважити, що засвоєння синтаксису на уроках української мови буде якісним та ефективним лише за умови цілісного поєднання усіх вищезазначених підходів і методів. Саме їх комплексне поєднання забезпечує формування ключових компетентностей, зокрема комунікативної.

1.2. Місце іменного складеного присудка в українській мові

У закладах загальної середньої освіти засвоєння синтаксису відбувається практичним шляхом. Сучасна мовна освіта передбачає засвоєння та усвідомлення таких синтаксичних понять (словосполучення, речення, головні члени речення (підмет і присудок), другорядні члени речення) та формування високого рівня культури мовлення учнів.

Систематичне вивчення синтаксису в закладах загальної середньої освіти починається з 8-го класу. У цей період одним із найважливіших завдань є засвоєння восьмикласниками базових понять синтаксичної системи, зокрема іменного складеного присудка.

Шкільний курс української мови послуговується здобутками сучасного українського мовознавства. Згідно з дослідженнями мовознавців присудок у синтаксичній системі української мови виділяється за двома аспектами. До першого типу належать присудкові форми, що виокремлюються відповідно до морфологічного чинника, тому присудки бувають дієслівні та іменні. Другий тип зумовлений способом вираження модально-часового значення. З огляду на цей принцип розмежовують присудок простий, складений і подвійний [4, с. 78; 22, с. 98-99; 28, с. 21].

У закладах загальної середньої освіти вивчення синтаксису спрямоване на засвоєння учнями поняття «головні члени речення», зокрема класифікації присудків за їх структурою (простий і складений), а також розмежування понять складений іменний та складений дієслівний присудок.

Важливо звертати увагу учнів на те, що присудок є центром речення, який виконує організаційну, композиційну та смислову функцію, а також передає лексичну і граматичну семантику. Конкретне значення (ознака суб'єкта дії) і його відношення до дійсності можуть бути поєднаними в одному слові або виражатись у кількох лексемах, тому способом вираження предиката може бути не лише власне-дієслово, а й інші частини мови, наприклад числівник, іменник. Оскільки іменні частини мови не можуть самостійно передати модально-часову характеристику предмета, виділяють складений іменний присудок [24, с. 149].

На нашу думку, під час засвоєння теоретичних знань про способи вираження присудка необхідною умовою для ефективного усвідомлення є використання на уроці схем, таблиць, ілюстрацій тощо. Це сприятиме розвитку абстрактного та логічного мислення, глибшому розумінню синтаксичних понять, спостережливості, уваги та уяви, а також сформує фундамент для знань про іменний складений присудок.

Іменний складений присудок – це присудок, що складається з двох ключових компонентів: іменної частини мови (іменника, прикметника, числівника) та дієслова-зв'язки. В іменному компоненті складеного іменного присудка реалізується лексичне значення. Іменна частина присудка називає ознаку, яка стосується підмета, але не актуалізує цю ознаку [74, с. 33].

На уроках з вивчення складеного іменного присудка потрібно зосереджувати особливу увагу на способі вираження іменної частини. Часто в учнів виникають складнощі, якщо іменний елемент виражений числівником. З огляду на це, рекомендовано перед розглядом особливостей будови складеного іменного присудка актуалізувати знання про іменні частини мови, а особливо про числівник та його синтаксичні функції.

Опрацювавши методичну літературу, ми визначили, що вивчення головних членів речення, зокрема іменного складеного присудка, передбачає розвиток умінь аналізувати конкретні речення та визначати у них спільне, тотожне чи відмінне. За висновком досліджень встановлено, що високий рівень

знань, умінь та навичок здобувачів освіти напряму залежить від способів навчання. Тому на уроці української мови вчителю-словеснику рекомендовано органічно поєднувати традиційні та інноваційні методи і прийоми сучасної методики. Зміст навчального процесу необхідно проектувати враховуючи рівень сформованих синтаксичних умінь школярів.

У закладах загальної середньої освіти учні повинні отримати базові мовознавчі знання, засвоїти лінгвістичну термінологію, а також навчитись використовувати теоретичні знання на практиці. Тому в процесі вивчення синтаксичної системи мови необхідно використовувати вправи і завдання, які вимагають від здобувача освіти активного та свідомого оперування поняттями.

Оскільки засвоєння синтаксичних термінів – це складний психологічний процес, можна зробити висновок, що засвоєння синтаксичних понять відбувається протягом п'яти основних етапів. Підтвердження нашої думки знаходимо у Н. Дикої та Ю. Огарь, які виділяють п'ять основних етапів усвідомлення понять[20, с. 112]. Беручи за основу їхню класифікацію, ми пропонуємо шляхи реалізації етапів на уроці української мови.

На першому етапі необхідно ознайомити учнів з поняттям, продемонструвати різні мовні явища, використовуючи метод спостереження над мовою. Спостерігаючи над мовними явищами, здобувачі освіти виділяють та засвоюють нову інформацію шляхом зіставлення її з уже вивченим матеріалом. Наприклад, у підручнику з української мови для 8 класу, авторами якого є О. Заболотний та В. Заболотний, під час вивчення теми «Присудок» наводяться вправи, спрямовані на розмежування понять «складений дієслівний присудок» та «складений іменний присудок»:

Попрацюйте в парах. Знайдіть серед поданих речень два зі складеним дієслівним присудком і два – зі складеним іменним. Обґрунтуйте свою думку.

1. Дідусь і дня не міг прожити без читання у свої сімдесят п'ять (О. Квітневий). 2. До благородної мети необхідно йти (Нар. Творчість). 3. Обличчя

її стало мов білий камінь (О. Гончар). 4. Гарним був Київ у цей свіжий осінній ранок (В. Собко) (З, с. 36).

А також:

Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Усно визначте види присудків у кожному реченні та способи вираження.

1. Спочатку хлопці вагалися, але сьогодні остаточно й твердо задумали йти на фронт (В. Кучер). 2. У головній залі на Софійку хлюпнула хвилююча легка мелодія (М. Павленко). 3. Колишній замок, видно, був розкішний (М. Павленко). 4. Од переляку на його лобі виступив холодний піт (І. Нечуй-Левицький) (З, с. 36).

На основі пошукової роботи, проведеної на першому етапі, здобувачі освіти проводять аналіз мовних явищ та виділяють основні ознаки, що відрізняють одне синтаксичне поняття від інших. На цьому етапі рекомендовано дотримуватись принципу наочності та використовувати різні схеми, таблиці, ілюстрації тощо.

На третьому етапі діти формують навичку синтезувати і порівнювати властивості одного і того ж поняття. Для удосконалення набутого вміння можна застосовувати вправи творчого характеру. На нашу думку, саме у процесі розв'язання таких завдань учні розвивають уяву, критичне мислення, формується навичка аналізувати і дискутувати.

Наприклад, Олександра Глазова у своєму підручнику з української мови для восьмикласників пропонує вправи на зразок творчого конструювання, де потрібно перебудувати речення з простим присудком на речення зі складеним дієслівним присудком:

І. Прочитайте, виділені прості присудки замінюючи на складені іменні. Укажіть ужиті в інших реченнях тексту складені іменні присудки.

*Леонід Глібов **учителював** у Ніжині. Його товариш **викладав** у Чернігові. Він розповів письменникові про чиновника, котрий ненавидить письменника за байки. Прочитавши їх, чиновник почергово стає Вовком,*

*Левом, Щукою чи Свинєю. Чинивник **ворогує** з байкою. Сам собі цей чиновник здається персонажем байки. Ось що робить із ним сумління (За І. Артемчуком)*

II. Назвіть відомі вам байки українських письменників. Які людські риси у них висміюють? У відповіді вживайте речення з іменним складеним присудком (2, с. 79).

Четвертий етап передбачає розвиток уміння вихованців правильно і чітко формулювати визначення синтаксичного поняття, усвідомлення його особливостей, а також навички застосовувати його у практичній діяльності. Ми вважаємо, що саме на цьому етапі школярі починають формуватись як компетентні мовці, які ефективно та відповідно до стилю мовлення використовують синтаксичні норми української мови у мовленнєвій діяльності. Отже, дослідження сучасних підручників для восьмих класів показало, що автори надають перевагу вправам творчого спрямування, які сприяють розвитку культури мовлення. Наприклад:

I. Напишіть есе на одну з тем:

- Ким і яким (якою) я уявляю себе у майбутньому.
- Краса подібна до вікна: увагу привертає світло зсередини.
- Створи мрію, а мрія творитиме тебе!

II. У тексті есе використайте два-три речення з іменним складеним присудком (2, с. 80).

А також:

Складіть і запишіть пов'язані за змістом речення з іменним складеним присудком: був працьовитий, здається самотійним, вважається корисним (2, с. 78).

З метою кращого усвідомлення поняття складеного іменного присудка рекомендуємо використовувати метод вправ, завдання практичного спрямування, метод бесіди, тестування, які сприяють формуванню вміння швидко і правильно оперувати синтаксичними поняттями (п'ятий етап). У

підручнику з української мови для 8 класу О. Заболотного та В. Заболотного запропоновано вправи, які допоможуть не тільки зрозуміти моделі утворення складених присудків, а й будуть розвивати уяву, наприклад:

Спишіть речення, розставляючи на місці пропуску одне з поданих допоміжних дієслів чи дієслів-зв'язок. Ви можете використати кожне з дієслів лише один раз.

Довідка: Починають, любить, бути, намагається, залишається, починають.

1.Дощові хмари завжди (...) формуватися над морями й океанами. 2. Дехто (...) гуляти під дощем, а дехто з першими краплями дощу (...) сховатися вдома. 3. Дощ може (...) сліпим, або грибним, крижаним, а ще радіоактивним, кислотним і навіть зоряним.

II. Підкресліть утворені присудки й визначте їхній вид.

III. Складіть і запишіть речення про дощову погоду зі складеним присудком (З, с. 36).

Варто зауважити, що вищезазначені етапи побудовані на принципі наступності, адже кожна фаза засвоєння поняття органічно переходить в іншу, формуючи єдину систему.

Висновок до розділу I

Отже, методика навчання української мови у закладах загальної середньої освіти поєднує у собі традиційні та специфічні методи і прийоми. Методологічними засадами вивчення синтаксису у старших класах є компетентнісний, когнітивний, особистісно зорієнтований та діяльний підходи. Саме органічне поєднання вищезазначених підходів сприяє якісному та ефективному засвоєнню особливостей синтаксичної системи української мови, розвитку вмінь і навичок використовувати здобуті знання у практичній діяльності, вихованню компетентного учня-мовця, а не учня-мовознавця.

Сучасна методика навчання синтаксису оперує великою кількістю інноваційних методів і прийомів, серед яких: метод проєктів, метод творчого

конструювання, методи «броунівський рух», «акваріум», «мікрофон», групова робота, спостереження над мовою, метод вправ тощо. Варто зазначити, що необхідно використовувати декілька видів роботи, щоб урок був інтенсивним та викликав у школярів зацікавлення до навчального матеріалу. Для розвитку та удосконалення засвоєних знань потрібно застосовувати вправи та завдання різного спрямування, а саме: мотиваційно-орієнтувальні, когнітивно-діяльнісні, репродуктивні, продуктивні та оцінно-контролюючі. Широкий вибір таких вправ надають сучасні підручники з української мови для учнів О. Глазової, В. Заболотного, О. Заболотного, О. Авраменка.

Вивчення головних членів речення, підмета і присудка, з кількісним значенням ґрунтується на поєднанні опорних знань про синтаксичні функції числівника та способи морфологічного вираження підмета та іменного складеного присудка. Для кращого усвідомлення знань про головні члени речення з кількісним значенням методично рекомендовано використовувати вправи і завдання, які спрямовані на практичну та мисленнєву діяльність.

РОЗДІЛ II

ВИВЧЕННЯ ПІДМЕТА З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Простий підмет

Синтаксис сучасної української мови поєднує у собі вчення про такі синтаксичні одиниці як надфразна єдність, речення, словосполучення та синтаксема (мінімальна синтаксична одиниця), які поетапно вивчаються у закладах освіти. Сьогодні мовна освіта базується на здобутках мовознавства, тому для доступного засвоєння знань вчителям необхідно транслювати наукові поняття відповідно до психофізичного розвитку школярів.

Вивчення синтаксису на уроках української мови проводиться поетапно. Базові мовознавчі знання про структуру речення здобувачі освіти починають засвоювати з 5-го класу, створюючи міцний фундамент для усвідомлення синтаксису як цілісної системи. У 8-му класі опорні синтаксичні поняття ускладнюються, доповнюються новими термінами й твердженнями.

Саме під час систематичного вивчення синтаксису учні усвідомлюють поняття про речення як основну синтаксичну одиницю, його граматичну організацію та здатність виражати певну позицію мовця. Зміст інформації у реченні передається за допомогою складної синтаксичної структури, яку утворюють члени речення [65, с. 128].

Під час вивчення особливостей творення речення варто наголошувати на його найголовнішу синтаксичну ознаку, яка характеризує та розкриває зміст речення. Це насамперед є наявність головних членів речення – підмета і присудка. Ця диференційна ознака простого речення сповна реалізується саме у двоскладному реченні, напр.: *Нетерпелива **юрма** гвалтувалась: всім хотілось побачити хвіст у відьми, особливо репетували ті, чиї корови стали офірою відьми* (4, с. 152).

У сучасній науковій літературі підмет трактується як головний член двоскладного речення, який узгоджується з присудком та позначає носія ознаки, що виражає присудок. Серед основних диференційних ознак підмета

виділяють: ядерність (головний член речення), взаємозалежний зв'язок з присудком тощо. Однак найвиразнішою ознакою є спосіб його вираження, залежно від якого підмет буває простим і складеним. За його формальною ознакою морфолого-синтаксичного характеру в науковій літературі наводиться різна термінологія, зокрема поділ підметів за належністю/неналежністю до словосполучення, тобто на однослівні та словосполучення [67, с. 104; 4, с. 74]. Курс вивчення синтаксису у закладах загальної середньої освіти передбачає використання традиційної термінології: простий та складений підмет.

Спеціалізованим засобом вираження підмета в українській мові є іменник або займенник у називному відмінку. Роль головного члена речення виконують лише повнозначні слова, які повністю передають зміст речення: *Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки – і пішло!* (4, с. 130).

Проаналізувавши мовознавчу літературу та мову творів М. Коцюбинського, ми визначили, що виконувати роль підмета можуть й інші частини мови. Під час дослідження ми виявили, що прості підмети з кількісним значенням виражаються власне-кількісним числівником *один*, збірними числівниками, іменниками зі значенням кількості, сукупності, міри та лексемами на зразок *перший, другий, третій*. Виконуючи роль підмета, ці слова перебирають на себе функції іменників і в результаті субстантивуються.

Числівники у творенні підметів зі значенням кількості, відіграють конституційну роль. «Числівник – це повнозначна частина мови, яка означає кількість предметів (певну або точно не визначену) та абстрактно-математичну кількість» [2, с. 142].

Серед усіх частин мови саме числівник найповніше інтерпретує у своїй семантиці філософську категорію кількості. Це є основною диференційною ознакою числівника, характеризує предмети і явища з погляду їх вимірюваності (величини, маси, числа, об'єму). У реальності кількість можна виразити за допомогою поняття числа, тому що воно становить сукупність певної кількості чого-небудь.

Збірні числівники у ролі простого підмета виступають рідко. На уроках української мови, що спрямовані на вивчення способів вираження підмета, здобувачам освіти необхідно наголосити на тому, що субстантивація збірних числівників має виразно синтаксичний характер, оскільки такий перехід можливий лише на рівні контексту: *Вже можна було розібрати, що там сиділо **четверо** – двоє на веслах, а двоє – один проти одного* (4, с. 243); *Посліпли **обоє** од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а все ж кресали бартку об бартку, усе гатили один одному в груди* (4, с. 480); *Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт – і **обоє** вискочили на берег, втомлені й мокрі* (4, с. 216); *Коли ж жандар приніс пляшку горілки і вони випили вдвох, **обидва** стали кричати і проклинати, стискали один одному руки і щось обіцяли* (4, с. 349).

У структурі речення збірні числівники займають синтаксичні позиції інших частин мови, наприклад іменника чи займенника. Це аргументовано тим, що їх семантичне ядро, а саме значення кількості, не здатне мати власну синтаксичну функцію. Таке явище зумовлює те, що числівники не мають закріплення за певною позицією у реченні, тому й не відіграють конституційної ролі у формально-синтаксичній позиційній структурі речення [2, с. 156]: *Підняли голос і **обидва** кричали* (4, с. 372); *«Хо-хо!» – і **обидва** сміялись* (4, с. 358); *Розбіглись сердиті, **обидва** схвильовані* (4, с. 372); ***Обоє** змішалися* (4, с. 179); ***Обоє** згадали, що один мірошник із-під Пруту, одноокий Яким, «...» хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину* (4, с. 213).

Для того щоб учні усвідомили синтаксичну багатофункціональність числівника, рекомендуємо застосовувати метод вправ, використовуючи інтерактивні дошки, інтернет-ресурси тощо.

Під час вивчення синтаксису, зокрема способів вираження підмета, у закладах загальної середньої освіти варто звертати належну увагу учнів на те, що числівник зі своїм первинним значенням у синтаксичній структурі речення не займає позицію підмета. Сам числівник (без іменника) тільки при повній субстантивації перебирає на себе властивості іменника, при цьому дублюючи його синтаксичні функції. У такому плані він починає функціонувати зовсім по-

іншому, ніж у сполучі числівник + іменник, адже субстантивований числівник набуває ознак незалежності, самостійності [5, с. 31]. Напр.: *Хо знає, що тільки **одиниці** зважуються на се, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани* (4, с. 36).

Власне-кількісний числівник один є об'єктом граматичних досліджень сучасних українських мовознавців. Функції простого підмета він виконує доволі часто. З граматичного погляду лексема *один* є цікавим явищем, оскільки має форму множини, яка не властива числівникам, тому що їх лексичне значення вже вказує на число. Горпинич В. О. лексему *один*, що стоїть у формі множини не зараховує до числівників, бо «це лише форма, яка не має значення множини навіть тоді, коли відноситься до іменників тільки множинної форми (*одні двері, одні ножиці*) або взагалі не має значення кількості чи числа» [13, с. 122]: **Одні** хотіли зібрати ще грошей для станового, другим приходила до голови думка прохати попів, щоб заступились (4, с. 333); **Одні** другим шептали, що сліпу Естерку, яка вгадала смерть своїх дітей, а потому виплакала очі за ними, ведуть до шохата (4, с. 334); **Одні** йшли сміливо, гордо, говорили гарні слова, що йшли од серця (4, с. 353); **Оден** скидається на другий, **оден** такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже купи були одним довгим, безконечним корінцем (4, с. 80).

Варто зазначити, що коли слово *один* стоїть у формі однини і в реченні реалізується як іменник, воно набуває іншого значення, а саме «окрема істота або предмет із сукупності подібних», але при цьому зберігає граматичне значення роду, напр.: **Одно** затялося, каже, що не буде вкупі жити, а друге й собі тієї співає (5, с. 53); **Одно** скінчило, друге починає (4, с. 38); *Всі говорили разом, бо всіх **одно** турбувало* (4, с. 333). Зустрічаються випадки, коли слово *один* у поєднанні з часткою *не* у ядрі своєї семантики носить значення «велика кількість чого-небудь». У такому випадку ця сполука виступає дублетом сполучення неозначено-кількісного числівника *багато* з іменником чи займенником: *Оцими самими руками, котрими натягує тепер реміння віжки,*

заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяїнами, чому тепер **не оден** [багато хто] заздрить (4, с. 61).

Іменники, що мають семантику кількості, міри, сукупності (пара, дюжина, десяток, сотня, купа, мішок, море, сила, юрма, череда, згря) у мовотворчості М. Коцюбинського у ролі простого підмета вживаються часто: **Юрма** ходить по вулицях з царським портретом (4, с. 326); Мчали обурені **юрми**, чорні од гніву, грізні, з риком, з громом рушниць, з вогнями бомб, з червоними прапорами (4, с. 364); Греблею йшла **череда** і, здіймаючи куряву, ревла та мекала (5, с. 47); **Юрма** дедалі напompовувалась власними вигадками, дедалі розпалювалась (4, с. 130); Нетерпелива **юрма** гвалтувалась: всім хотілось побачити хвіст у відьми, особливо репетували ті, чиї корови стали офірою відьми (4, с. 152). Варто звернути увагу здобувачів освіти на те, що слова зі значенням кількості в українській мові часто займають у структурі речення позицію підмета. На нашу думку, художні тексти можна використовувати для спостереження над мовою, з метою визначити спосіб морфологічного вираження підмета.

Отже, у шкільному курсі української мови варто акцентувати особливу увагу на підметах з кількісним значенням, які виражені субстантивованим числівником або іменником зі значенням кількості, міри, обсягу. На нашу думку, щоб уникнути складнощів у сприйнятті здобувачами освіти поняття «підмет з кількісним значенням», необхідно застосовувати специфічні методи та прийоми, а також формувати розуміння цього поняття на здобутих знаннях про категорію кількості в українській мові.

Цікавим явищем є простий підмет, виражений **лексемами типу перший, другий, третій**. Виконуючи роль підмета, слово **другий** змінює своє первинне значення на «той, що відрізняється від названого», тобто перебирає на себе семантику займенника **інший**. У такому разі можна стверджувати, що прикметник **другий** зазнає прономіналізації. До прикладу наводимо такі речення: *Се помічали і **другі** [інші], бо покидали роботу, і з-під сірих суконних шапок блимали вогкі блискучі білки, цікаві й глумливі* (4, с. 347); «...» тепер

увагу займало **друге** [інше] – він сам (4, с. 348); Поруч живуть люди – одні безпомічні, здичілі з темноти, **другі** [інші] – освічені, узброєні в знаннях – і не злучаються, не єднаються, мовби Бог зна які кордони розлучали їх (4, с. 131).

Під час вивчення морфології учням потрібно наголошувати на тому, що категорія кількості може реалізуватись і в прикметниках. Оскільки слова типу *перший, другий, третій* виражають ознаку предмета. Українські мовознавці О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський зараховують їх до розряду прикметників [2, с. 142-143].

Під час дослідження ми виявили, що часто лексеми *перший, другий, третій*, виконуючи роль простого підмета, виступають дублетами числівниково-іменникових конструкцій. У таких випадках назви явищ, осіб чи предметів стають зрозумілими лише з контексту або з ситуації, в якій відбувається описана дія позначають кількість осіб або предметів, напр.: *Вигнулось, знялось крило угору і, пронизане сонцем, упало. А за ним летить **друге і третє** [крило] (4, с. 523); Те **друге**, що жило у ньому, те справжнє і невагомне «я». Але **перше** [«я»] змагалось, боролось, хотіло жити, кричало про своє право й тягло до себе (4, с. 368); Один син у Сибіру, **другий** [син] в тюрмі сидить (4, с. 327). За першою хвилию котиться **друга, третя** [хвиля] «...» (4, с. 55); Вмерла **друга** [жінка] – і він закаявся женитись, щоб знов не взяти такої лихої на своє безголов'я (5, с. 60).*

2.2. Складений підмет

Відповідно до класифікації підметів за способом формального вираження поряд із однослівним підметом функціонують словосполучення, які стали настільки тісними і синтаксично нерозкладними, що почали виступати єдиним членом речення – складеним підметом, наприклад: *Була **одна чорна курка, така несуща курка, та що!** – запіяла півнем, і треба було голову втяти!* (5, с. 77); *Вскакують вівці як очманілі, розчепірюють над дійницями ноги, і **десять** вівчарських **рук** мнуть тепле вим'я* (4, с. 465). *Два **метелики** білих, оден за другим, **злітають** звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт* (4, с. 528); *Одна **черниця** розказувала, що скоро бог покарає людей за гріхи* (5, с. 66).

У мовознавстві складений підмет трактується як «синтаксичний компонент, який являє собою єдність слів, які утворюють сполучення слів або окреме речення, здатне предикативно означатися присудком у структурі граматичного центру двоскладної будови» [74, с. 26]: *Проминуло доброї півгодини, аж двері ванькирчика знов одчинилися, і за селянами, що прощалися з хазяїном та про щось жваво гомоніли, з'явився Солонина* (4, с. 126); *Два рядки білих зубів блищали на сонці, як дві низки добірних перлів, чорні очі лиснілись, як два агати* (5, с. 80).

Подібуються у творах М. Коцюбинського речення, де фразеологізми виступають у ролі підметів, напр.: *«Три чисниці до смерті, – рішає Хо, дивлячись на його. — Покинь, бо вмреш!»* (4, с. 58) (три чисниці до смерті – фразеологізм).

Під час вивчення складеного підмета у закладах загальної середньої освіти варто наголошувати на способі його вираження. Спеціалізованим засобом вираження складеного підмета є цілісні конструкції, а саме кількісно-іменникові сполуки і сполуки іменника (або субстантивованого слова) у називному відмінку з іменником (або субстантивованим словом) в орудному відмінку з прийменником з, наприклад: *Дві стіни, як почесна сторожа, мовчки пропускають мене вперед, над головою часом блимне ліхтар* (4, с. 522); *Сміялись лише очі та уста: підіймуться догори куточки червоних уст – і коло них набіжать дві коротенькі зморшки* (5, с. 43); *Маленьке село, убоге, а коло нього кілька жидівських хат* (4, с. 120); *Минуло два роки* (5, с. 96). Для якіснішого засвоєння знань рекомендуємо використовувати на уроках з вивчення теоретичних відомостей про підмет порівняльні таблиці, схеми, ілюстрації тощо.

У процесі вивчення шкільного курсу синтаксису учням варто наголошувати на тому, що семантика кількості у складеному підметі реалізується у числівниково-іменниковому словосполученні, де одне слово має абсолютне значення, а інше – релятивне (відносне). У складі словосполучення повнозначні слова з релятивною семантикою

підпорядковуюють залежні лексеми сильним прислівним зв'язком. У реченні вони виражають окремі члени із залежними від них обов'язковими поширювачами [65, с.130], напр.: *Кілька людей померло – межі ними і Харитон з Уляною* (5, с. 301); *Коли б хоч **десята частина** з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, ба й сама пам'ять про них щезла б на віки вічні* (4, с. 129); *Естерці здавалося, що то не згуки, а **сотки** кривавих **рук** простяглися од дзвіниці і жадібно тріпочуть довгими пальцями понад домами* (4, с. 338); *Гримнуло **кілька стрілів** і сколихнуло повітря* (4, с. 212).

Серед слів релятивної семантики виділяють групу слів, які семантично максимально ослаблені. Вони є елементами словосполучення, що утворене сильним прислівним зв'язком. Слова з релятивною семантикою є допоміжними елементами синтаксичних компонентів аналітичної будови, тому вони є інформативно недостатніми. У формально-граматичному членуванні речення вони не утворюють словосполучення, а тільки входять до сполучень слів, які становлять формальне вираження члена речення аналітичної будови: підмета, присудка, другорядного члена. До інформативно недостатніх слів можна уналежнити:

1. Іменники з кількісним значенням (*сотня, тисяча, десяток, мільйон, мільярд*): *«Ай-вай!» — стиха зітхнули **десятки грудей** у хаті й попід вікном* (4, с. 334); ***Тисячі** ніг толочили землю, **тисячі тіл** колихали повітря, лопотіли на волі корогви, і грубими, нелюдськими голосами ревіли гладкі попи, як з бочки, а довгі коси їх, розмаяні на вітрі, тріпались по цупких золотих ризах* (4, с. 338); *Дзюрчали **десятки фонтанів**, лящали та щебетали всілякі птахи у клітках попід піддашшям, свистів стругом боднар, що тут, у чорній печері, повній ліщини й запаху лісу робив обручі* (4, с. 290); *Ось витягнулась **друга рука**, третя... **десятки** вогняних **рук** обхопили зі всіх боків зелену купу «...»* (4, с. 89); *Оця **десятина землі**, густо засаджена розкішними кущами, «...» дісталась йому ще від батька* (4, с. 63);

2. Іменники з кількісним значенням, що утворюють із залежними словами метафоричні сполучення (*гама, юрба, потік, череда, колонія*): *Ось*

вигулькнула з-за гори **ціла колонія вітряків** і обступила Йона з обох боків дороги (4, с. 107). До цієї ж групи належать також іменники, що означають високий ступінь кількісної ознаки (сила, безліч, море): **Сила роботи!** (4, с. 57);

3. Числівники в сполученні з іменником в родовому відмінку (*н'ять кілометрів, шість людей, кілька хвилин*) [65, с. 131-133].: *Мені лишилось **кілька сторінок*** (4, с. 371); ***Кількасотуса юрма** шумить, як злива улітку* (4, с. 101).

Про таке ж явище зазначає Заборна М., яка на основі поділу повнозначних слів на лексеми з абсолютним та релятивним значенням, виділяє дві характерні властивості складених підметів:

1. Числівниково-іменникове словосполучення, яким виражений складений підмет, складається з головного та залежного компонентів, при чому головне слово виступає «семантично спустошеним». Через свою інформаційну недостатність цей компонент вимагає доповнення змісту залежною словоформою, пор.: ***Два вівчарі** ведуть перед // **Два** ведуть перед* (4, с. 461); *І от вона померла... **вісім літ** минуло як померла, а Раїса нічого й не відала // І от вона померла... **вісім** як померла, а Раїса нічого й не відала* (4, с. 183); ***Тільки чотири сальдо** за молодість і красу // **Тільки чотири** за молодість і красу* (4, с. 520). У поданих прикладах друга конструкція є інформаційно незавершеною, оскільки незрозуміло про що саме йде мова.

2. Головне слово у словосполученні не несе в собі основного змісту, воно тільки вносить у нього додаткові відтінки. Основну інформацію відображає залежне слово, що зумовлює асиметрію форми і змісту у структурі словосполучення, пор.: ***Дві довгі річки** з обох боків? // **Довгі річки** з обох боків?* (4, с. 338); *Та ось од білої стіни будинку oddілились **дві** жіночі **постаті** // Та ось од білої стіни будинку oddілились жіночі **постаті*** (4, с. 211); ***Два човни** м'яко шурхнули по прибережному піску // **Човни** м'яко шурхнули по прибережному піску* (4, с. 155). Такі речення близькі за змістом, але у перших конструкціях числівники конкретизують кількість суб'єктів [28, с. 9].

Під час вивчення особливостей способу вираження складеного підмета важливо, щоб здобувачі освіти усвідомили, що з погляду семантики для

числівниково-іменникових словосполучень характерна єдність компонентів, а на рівні синтаксису такі сполучення слів є нероздільними. Ми дотримуємось класифікації Пономарева О. Д., який серед складених підметів виділяє підмет-словосполучення зі значенням кількості, міри, сукупності предметів. Такі підмети виражаються:

а) сполученням кількісного числівника з іменником: *В голові у Насті уперто ворушилась **одна думка**: в хаті відчинені двері, треба їх зачинити, бо найде холоду та настудиться хата* (5, с. 92); ***Дві** блакитні **бані** зіллялись в одну величезну кулю, оперезану чудовим поясом темно-зелених дерев, білих хат, чорних тинів* (5, с. 50); *Тільки в одній ліплянці світилися **два віконця** і вився димок із вербового димаря* (4, с. 227); *На румунському боці **три пари волів** тягло канатом проти води здорове червоне судно* (4, с. 62); *Коли Іванові минуло **сім літ**, він уже дивився на світ інакше* (4, с. 449); *Його не обходять **сімдесят років** ані чорний беззубий рот: він завжди відкритий в нього для пісні* (4, с. 529); *Тільки **чотири сальдо** за молодість і красу* (4, с. 520); ***Шість тижнів** поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і від тоді бідна удова тужить та слабує, а оце уже другий день, як зовсім злягла* (5, с. 33); *До волості було добрих **вісім верстов*** (4, с. 54); ***Десять** чорних **кімнат**, налитих пільмою по самі вінця* (4, с. 374).

б) сполученням збірних числівників з іменниками чи його еквівалентом – займенником, наприклад: *У кутку **двоє дітей** граються, декламуючи байку Глібова «Вовк та Ягня»* (4, с. 56); *«...» а **обидві корови** – жовтаня і голубаня, просунувши голови межі галузки, привітно дивились на нього, жуючи жуйку, та зрідка дзвонили йому до танцю* (4, с. 451); *На передньому, помальованому зеленою фарбою, возі серед доріжних клунків сиділо **троє** молодих **хлопців** «...»* (4, с. 68); ***Всі четверо** складали немов родину* (4, с. 186); *І вони **обоє** нахилилися над газетою так, що чорна гривка Раїсина лоскотала лисину о. Василеві* (4, с. 187); ***Всі троє** мовчки спускались униз, а далі звернули убік до села і йшли так верстви зо дві, то спускаючись, то дряпаючись по горбах* (4, с. 214); *Так само фуркала скалка, і **двоє людей**, скулені й строгі, тим самим рухом перетягали*

ремінь (4, с. 459); Заклавши в одвірки скалку, **двоє людей** перетягли ремінь, від чого скалка крутилась і рипіла (5, с. 459);

в) сполученням неозначено-кількісного числівника з іменником: *Попід стіною, за столом, сиділо **кілька чоловіків** та кругловида гладка жінка* (5, с. 40); ***Кілька** молодих **акацій** цвіли перед вікнами, кидаючи густу тінь на ганок* (5, с. 55); *В комірчині стояла діжа з борошном, а біля неї горох у розколених ночвах; в діжці насподі **кілька шматків сала**, на жердці висіла одежа* (5, с. 67); *«**Крові багато** витекло», -- насилу вимовив Остап* (4, с. 218); ***Кілька парубків** скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат* (4, с. 102); *Минуло **кілька день*** (4, с. 103); ***Сотки, тисячі нещасних** попадалися до рук козакам – і мусили випити гірку до краю* (4, с. 199).

г) сполученням іменника зі значенням кількості, сукупності з іншим іменником: *Ніхто не смів наближатись до хати; **юрба народу** товпилась коло воріт, гомоніла та шуміла, як ливний дощ улітку* (5, с. 92); ***Гурток робочих** то нахилився, то розгинався над купою грузу, і мірно здійсмались крики й лому* (4, с. 517); ***Цілі юрми молодіжі**, одягненої в святну одіж, стояли на вулиці або простували на майдан, звідки на село ціле розходилося глухе дудніння доби в супроводі різких, пискливих згуків ковала* (4, с. 329); ***Десятки планів** займались у його голові, як блудні вогники, і зараз гасли* (4, с. 329); ***І сотки** наляканих **очей** дивились услід їм крізь шибки вікон* (4, с. 336); *Раз їм почувся згори шум, одмінний од шуму плавнів, і вони доміркувались, що то пролетіло над ними **стадо** якихсь **птахів**, може, диких гусей* (5, с. 220) [73].

Дослідивши праці з вивчення українського синтаксису, ми визначили, що Загнітко А. та Миронова Г. виділяють складений підмет, який реалізує в собі семантику сумісності та вибірконості. Для таких підметів існує кілька структурних моделей, серед яких вагоме місце займає синтаксична конструкція числівник у називному відмінку + прийменник *з/із* + іменник у родовому відмінку [26, с. 36; 25, с. 148-149], наприклад: ***Оден із робітників** метнувся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги і блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима* (4, с. 88); *Коли **одна з них** падала, друга*

підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів (4, с. 216); **Одні з нашої валки** подались, на Тульчу, на Ісакчу, до родичів, а я бачу, що й тут наші люди – та й лишивсь (4, с. 237); Поки **один з нас** живе, другий теж мусить жити (4, с. 343); **Один з них** був ще молодий хлопець (4, с. 120)

Такі мовознавці як Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. уналежнювали вищезазначені різновиди складеного підмета до одного типу, а саме до синтаксично неподільних словосполучень. Також вони виділяли семантично неподільні словосполучення, до яких входили: 1) сполучення слів *початок, середина, кінець* з родовим відмінком назв з часовим значенням; 2) сполучення слова з метафоричним значенням та іменником; 3) словосполучення з неозначеного займенника на основі *хто, що* і прикметникової форми [67, с. 106-108]. Наприклад: *Зелене **море листя** грало долі всіми сутіннями барв «...»* (4, с. 63); ***Сила роботи!*** (4, с. 57); *Чорне збурене **море** виноградних **кущів** хвилями збігає з гори в долину* (4, с. 114).

Як зазначають Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х., у сучасному українському мовознавстві значний синтаксичний інтерес становить явище інверсії у числівниково-іменниковому словосполученню. Такий неправильний порядок слів (іменник, що позначає назву предмета, стоїть перед числівником) у сполученні числівник + іменник змінює семантику точної кількості на таку, що «виражають приблизну та неозначену кількість» [1, с. 206], наприклад: *Йому було **літ десять**, як із-за Дунаю, з Січі, приїздили до них у село емісари* (4, с. 202); *Розглянувшись уважно, Остап зміркував, що звідси до Кишиниці, де стояв вітряк Якимів, буде **верстов із тридцять*** (4, с. 213); *Було їх там **чоловіка з тридцять**, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути у чужій стороні* (4, с. 207).

Отже, під час засвоєння знань про синтаксичну структуру речення, а саме підмета з кількісним значенням, варто використовувати у процесі навчання як традиційні, так і специфічні методи. Вважаємо за доцільне застосовувати вправи творчого спрямування, проблемні ситуації, які сприятимуть не тільки

кращому засвоєнню знань про способи вираження підметів, а й розвиватимуть креативне та логічне мислення.

Висновок до розділу II

Отже, тексти творів М. Коцюбинського можна використовувати як матеріал для практичного застосування засвоєних знань про підмет, оскільки у його мовотворчості часто подибуються підмети з кількісним значенням. Шкільний курс вивчення синтаксису української мови послуговується традиційною класифікацією підметів за формальною будовою. На уроках української мови, що спрямовані на засвоєння знань про способи вираження підмета варто зосереджувати увагу на тому, що простий підмет виражається синтетично, а складений – аналітично. У ролі простого підмета виступають іменники з кількісним значенням та субстантивовані числівники. Активно субстантивуються збірні числівники, які у деяких випадках виступають дублетами числівниково-іменникових сполук, проте їх перехід у іменники відбувається лише на рівні контексту.

Належної уваги заслуговують підмети, що виражені лексемою *один*. Перебуваючи у позиції підмета, вона виражає семантику вибірконості, а також за умови, що біля неї буде стояти частка *не*, може мати значення великої кількості чого-небудь. У такому випадку слово *один* дублює семантику словосполучення неозначено-кількісного числівника *багато* з іменником чи займенником. Також окремо стоять підмети, виражені лексемою *другий*. У позиції підмета такі слова зазнають прономіналізації.

Під час вивчення способів вираження складеного підмета у закладах загальної середньої освіти необхідно застосовувати традиційні та інноваційні методи і прийоми. Дієвим буде застосування методу спостереження за мовою. Для цього методу підійдуть тексти творів Михайла Коцюбинського, оскільки у його мовотворчості складені підмети, які виражені числівниково-іменниковим словосполученням, мають широкий спектр вживання. У структурі речення сполучення числівника з іменником виступають одним єдиним компонентом, одним членом речення, що зумовлено інформативною недостатністю

кількісного елемента. Необхідно, щоб учні усвідомили, що складені підмети за морфологічним критерієм поділяються на ті, які виражені словосполученням: власне кількісний числівник + іменник; збірний числівник + іменник; дробовий числівник + іменник, неозначено-кількісний числівник + іменник, іменник з кількісним значенням + іменник тощо.

Варто зазначити, що у мові творів М. Коцюбинського позицію підмета займають не всі розряди числівників. У ролі підмета не знаходять свого вираження дробові числівники, а от власне кількісні та збірні зустрічаються найчастіше. Неозначено-кількісні числівники рідше входять до складеного підмета, але все ж таки займають вагоме місце у мові творів письменника.

РОЗДІЛ III

ІМЕННИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ

3.1. Точна кількість

Присудок у сучасній українській мові являється найскладнішим за структурою членом речення. Це пов'язано з тим, що складений присудок є одним із основних елементів двоскладного речення, який утворюється шляхом сполучення неоднорідних за будовою, граматичними і семантичними ознаками лексичних одиниць [5, с. 67].

На думку І. Рабчук, складений іменний присудок може реалізовуватись у відокремленій прикладці. «На сучасному етапі відокремлену прикладку (субстантивний зворот) вважають напівпредикативним утворенням, у якому поєднані ознаки субстантивних й ад'єктивних категорій. Саме синкретизм атрибутивної й предикативної ознак дозволяє трансформувати речення з субстантивним зворотом у складнопідрядне означальне чи два закінчені прості речення. Тобто кожна відокремлена прикладка потенційно може стати складеним іменним присудком» [62, с.72]. Підтвердження такої думки знаходимо й у виданні «Українська мова: Енциклопедія», де зазначається, що у прикладці поєднуються атрибутивні й предикативні відношення. Таке явище зумовлене тим, що «означення-прикладка походить від іменника у функції іменного складеного присудка» [75, с. 525].

За визначенням А. Загнітка «складений присудок – це сполучення повнозначного слова з дієсловом-зв'язкою» [24, с.151]. Зважаючи на морфологічне вираження повнозначної частини мови, складені присудки поділяються на іменні та дієслівні.

Складений іменний присудок – це присудок, що утворений з іменної частини (іменника, прикметника, числівника) і допоміжного слова-зв'язки. Лексичне значення у складеному іменному присудку реалізується в іменному компоненті, який стосується підмета, але не актуалізує цю ознаку. Саме це зумовлює те, що всі недієслівні форми вживаються в ролі присудка тільки у супроводі дієслова-зв'язки. Граматичне значення способу, часу та особи у

такому разі виражає зв'язка. В українській мові найчастіше для побудови складеного іменного присудка використовується зв'язка *бути* в усіх способово-часових та особових формах, рідше – дієсловами *становитися, робитися, називатися, лишатися*. Вищезазначені дієслова у тому чи іншому контексті можуть певною мірою зберігати первинне лексичне значення і вносити до присудка додаткові лексичні відтінки. В іншому випадку вони є лише зв'язкою, спеціалізованим граматичним засобом, який позбавлений лексичного значення [72, с. 320; 28, с. 22; 74, с. 33; 76, с. 79].

Досліджуючи морфологічний спосіб вираження складеного іменного присудка, ми виявили, що він має більшу різноманітність використання частин мови, ніж дієслівний складений присудок. Повнозначна частина складеного іменного присудка може бути виражена іменем будь-якої форми (окрім кличного відмінка) у сполученні з особовою формою дієслова-зв'язки. Повнозначне слово (ім'я) є основним елементом головного члена речення зі складною структурою, дієслово-зв'язка сигналізує про вживання імені у присудковій функції, вказує на час і спосіб та служить засобом поєднання присудка й підмета.

Морфологічний вияв основної частини складеного іменного присудка досить неоднорідний. Іменний компонент може виражатися будь-якою іменною частиною мови (іменник, прикметник, числівник, займенник).

Не маючи засобів вираження предикативних відношень, іменні частини мови виступають тільки компонентом складеного іменного присудка, який реалізує у собі пасивну ознаку. Носіями предикативних відношень є дієслово-зв'язки. Такі слова є інформативно недостатніми частинами у структурі складеного іменного присудка. Так як дієслово-зв'язка є семантично неповноцінною лексемою, то у поєднанні з підметом воно не може утворити самостійного непоширеного двоскладного речення із завершеним змістом. З огляду на це, дієслово-зв'язки повинні супроводжуватись лексемами, які можуть наповнити його конкретним змістом. Слова з абсолютним значенням являються семантичним центром, основною частиною складеного іменного

присудка, а також окреслюють його структуру. Таким чином, дієслово-зв'язка у складеному іменному присудку виконує дві функції: а) виражає предикативне значення; б) виражає додаткове, супровідне лексичне значення, яке накладається на те, що формується в основній частині [28, с. 43; 67, с. 149].

Зважаючи на те, що зв'язки передають граматичне значення, мовознавці по-різному класифікують зв'язкові компоненти складеного іменного присудка. І. І. Слинко поділяє їх на: абстрактні (*бути, являти, становити*), напівповнозначні і речові зв'язки. Серед напівповнозначних зв'язок науковець виділяє групи: а) дієслова-зв'язки, що мають значення перетворення (*стати, робитися*), б) виявлення (*здатися, виявлятися, снитися*), в) називання (*зватися, вважатися*), г) перебування (*бувати, лишатися*). До речових зв'язок належать: а) дієслова діяльності (*жити, сидіти*), б) руху (*іти, бігти*) [67, с. 151]. У свою чергу І. Р. Вихованець виділяє власне-зв'язки, до яких уналежнює морфеми (*бути, становити, являти собою*), які вже позбавлені лексичного значення. Всі інші слова, що виконують зв'язкову функцію дослідник називає невластивими-зв'язками (*ставати, виявлятися, залишатися та ін.*). [4, с. 78-79]. Речові дієслова-зв'язки наявні також й у класифікації О. Д. Пономарева. Проте він їх називає повнозначними, оскільки такі дієслова зберігають своє лексичне значення. Попри те, що повнозначні дієслова-зв'язки можуть виступати повноцінним присудком, вони здатні приєднувати до себе іменну частину [73, с. 248].

Спеціалізованим засобом вираження складених іменних присудків зі значенням кількості є числівники, які найповніше передають кількісну характеристику предмета. В. О. Горпинич зазначає, що числівник в своїй семантиці інтерпретує філософську категорію кількості, яка «характеризує зовнішній аспект предметів і явищ з погляду їх вимірюваності (величини, маси, числа, об'єму)» [13, с. 118].

В основі семантики предикатів кількості лежить вказівка на існування суб'єкта в точно визначеній або неозначеній кількості. Особливості використання числівника як іменного компонента складеного присудка

зумовлюються його здатністю сполучатися з іншими словами. Опрацювавши наукову літературу, ми визначили, що складені іменні присудки зі значенням точної кількості в українській мові утворюються шляхом об'єднання власне-зв'язки *бути* з:

а) порядковими числівниками: *Тепер я дізнався, що в родині є ще й четвертий – мама* (4, с. 393); *Хіба вони будуть перші чи останні?* (5, с. 69); *То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, Анничка двадцята* (4, с. 451); *Двадцятою і останньою була Анничка* (4, с. 448);

б) власне-кількісними: *Їх було двоє* (4, с. 120).

Досліджуючи мову творів Михайла Коцюбинського, ми виявили, що часто складені іменні присудки з кількісним значенням утворюються не тільки сполученням числівника з дієсловом-зв'язкою, а й за допомогою числівниково-іменникових словосполучень. На нашу думку, це пов'язано з тим, що через свою інформативну недостатність числівник у певному контексті поєднується з опорним іменником і виступає лише елементом уточнення, конкретизації.

Підтвердження нашої думки знаходимо в І. Р. Вихованця: «Предикати кількості морфологічно оформились у клас слів, що за семантичними, морфологічними і синтаксичними ознаками не входять у систему частин мови як їх компонент. Типове вживання при опорному іменнику спричинило повну або часткову нівеляцію граматичних категорій і звичайне перетворення числівників на супровідну щодо опорного іменника лексичну морфему, яка конкретизує морфологічну категорію числа іменника» [5, с. 110].

Сполучення числівника з іменником, які разом формують синтаксично нероздільне кількісно-іменне словосполучення, поєднуються зі зв'язковим компонентом *бути* у всіх часових формах. Предикати власне-кількості вказують на точно визначену кількість істот чи предметів, наприклад: *Краї не зростались у цілеє серце, а все було дві половини* (4, с. 276); *Тоді принаймні два карбованці буде у кишені* (5, с. 315); *Окрім рябої корови, було ще два перістих підсвинки та одинадцятро зозулястих курей* (5, с. 77); *Окрім Гафійки, було ще два наймити* (6, с. 63); *В останні часи вона почувала себе такою*

втомленою, такою апатичною, байдужною до всього, немов вона та світ **були** **два бігуни**, які ніколи не стрінуться з собою (4, с. 146); Я вам буду казати оден приклад: в одного пана, ну, нехай діди́ча, **було два сини** (4, с. 123) ; **Всі – одно тіло**, що скаженіє у рухах, **всі – один голос**, що славить Бога (4, с. 297); **Кожна склянка – чотири сальдо** (4, с. 519); **Молодість й краса – тільки чотири сальдо!** (4, с. 519).

Серед предикатів, що мають значення конкретної кількості, виокремлюються ті, які вказують на вік людини. Вони характеризуються тим, що утворюються за допомогою іменників на позначення семантики вимірювання (*рік, тиждень, місяць*) і зумовлюють специфічну форму суб'єкта кількісно-вікової ознаки – форму давального відмінка [66, с. 214]. Числівнико-іменникові сполуки, що вказують на вік людини поєднуються з власне-зв'язкою *бути*: *Як їй **було вісім років**, помер батько, а на дванадцятому, вона вже нікого не мала, окрім хазяїнів* (6, с. 15); *Їй **було вісім років*** (5, с. 33).

У часовій парадигмі власне-зв'язки наявне дієслово *є* – форма теперішнього часу слова *бути*. Під час дослідження мови творів Михайла Коцюбинського було виявлено, що така форма зв'язкового компонента опускається й іменна частина поєднується з нульовою зв'язкою. Пояснення такого явища знаходимо у Сулими О. П.: «складені іменні присудки з нульовою зв'язкою є найуживанішими. Це пов'язано з тим, що у більшості випадків уживання іменників виступає у формі називного відмінка, яка, дублюючи підметову форму, позначає його додаткову характеристику. Сама по собі зв'язка у таких реченнях є зайвою, надлишковою, вона вживається або у книжних, наукових текстах, або у діалектному мовленні» [69, с. 193].

У мовотворчості М. Коцюбинського нульова зв'язка найчастіше функціонує у складеному іменному присудку, де іменний компонент вказує на конкретну кількість і виражений:

а) власне-кількісними числівниками: *Тепер піший робочий – **рубель**, а кінний – **два*** (6, с. 54); *З географії **п'ять*** (4, с. 502); *Адже він **один**, а їх **багато*** (4, с. 212); *Сім раз по **вісім** – **п'ятдесят шість**...* (4, с. 501);

б) дробовими та збірними числівниками, проте це поодинокі випадки: *Один – двадцять п'ять, за двох – півсотні... за десять буде триста без п'ятдесяти...* (4, с. 349); *Нас тільки двоє на світі* (4, с. 533);

Точну кількість також передає числівник *один*, який поєднується з напівповнозначними зв'язками, що виражають значення перебування (*лишатися, залишатися*). У постпозиції щодо дієслова-присудка цей числівник починає тяжіти за змістом до нього. Таке сильне тяжіння зумовлює утворення синтаксично пов'язаного сполучення числівника *один* з дієсловом. У такому випадку лексема *один* втрачає змістовий зв'язок з іменником, причому це явище можливе лише тоді, коли вона має форму називного відмінка [1, с. 227]: *А тут незабаром попродали усе добро моє за довги, маменька померла, і лишивсь я оден, як палець, без грошей, без захисту* (5, с. 157).

У процесі дослідження ми виявили, що інколи означальний займенник *сам* може вживатись у значенні «один». У такому значенні цей займенник у поєднанні з напівповнозначними зв'язками утворює складений іменний присудок зі значенням кількості, наприклад: *Рустем лишився сам (або один)* (4, с. 317); *Кирило лишився сам (один) і байдужно дивився, як ніч обгортала садок – чорна, густа і тепла* (4, с. 361); *Параскіца лишилась сама (одна) в оселі* (4, с. 138); *Тут він згадав, що Раїса лишилась сама (одна), бо пустила Тетяну додому...* (4, с. 182). Бувають випадки, коли зв'язка *лишатися* опускається: *От і я сам (один)* (4, с. 374); *І знов Емене сама (одна), і знов їй нудно* (4, с. 159).

Числівник *один* також поєднується з повнозначними дієсловами-зв'язками, що виражають значення руху і тимчасового перебування у стані, наприклад: *Піддубний лежить довго один, у темряві й думає під стук каталашки нічного сторожа* (4, с. 264); *Спочатку вона котилась одна, підскакуючи і розганяючись, та ось ненароком зачепили другу, третю* (4, с. 234)

На нашу думку, на письмі точну кількість можуть виражати й лексеми типу *перший, другий, третій*. Насамперед, це пов'язано з тим, що

вищезазначені слова є відповідниками числівникам *один, два, три* та вказують на точний порядок при лічбі. Опрацювавши необхідний матеріал, ми визначили, що слова *перший, другий* зазвичай сполучаються з повнозначними зв'язками і разом формують складений іменний присудок з кількісним значенням.

Функціонування іменних складених присудків, утворених з повнозначних зв'язок має деякі особливості. Такі синтаксичні конструкції можна розкласти на два прості речення. В одному з них повнозначне дієслово-зв'язка буде виступати простим дієслівним присудком, а інше речення буде побудоване з складеним іменним присудком з власне-зв'язкою [28, с. 48]: *Пані Наталя перша скочила з місця / Пані Наталя скочила з місця + Пані Наталя була першою* (4, с. 330): *Раду ожив перший: він підняв руку і важко спустив її на плече / Раду ожив + Раду був першим* (4, с. 232).

Підбираючи приклади подібних речень, ми зауважили, що лексеми типу *перший, другий, третій* конкретизують дію підмета. Тобто саме ці слова уточнюють, що суб'єкт не тільки виконав дію, а й зробив це *першим* або *другим*.

Порядкові числівники *перший, другий* зазвичай поєднуються з повнозначним дієсловом-зв'язкою зі значенням:

а) руху, зміни положення: *Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс* (5, с. 103); *Сплеснувши руками, з несамовитим криком: «Валєв, валєв! (Ой, ой!), – вона вискочила на вулицю перша* (4, с. 86);

б) переходу з одного стану в інший: *Першим опам'ятався поліцейстр* (4, с. 513);

в) діяльності, існування: *Вона першою мусила скоштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна* (4, с. 474); *Лучалося, що, коли привозили пошту, а о. Василя не було вдома, Раїса перша перечитувала новинки і нетерпляче чекала о. Василя, щоб поділитися з ним тими новинками* (4, с. 187); *Марійка перша змерзала і пускалася бігти* (4, с. 454); *Свіжими ранками я перший будив ще сонну воду криниці* (4, с. 379).

3.2. Неточна кількість

Складений іменний присудок – це присудок, що складається з дієслова-зв'язки, яке виражає граматичне значення, та іменної частини, що є носієм лексичного значення: *Я певний, що хуліганів **мало**, народ не піде за ними* (4, с. 328); *Вужів **було так багато**, що Соломія скоро перестала на них звертати увагу* (4, с. 321). Іменний компонент складеного іменного присудка має досить широкий морфологічний спосіб вираження: іменники, прикметники, числівники, прислівники. Ми акцентуємо увагу на предикатах кількості, дослідження яких опубліковані у працях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. Л. Іваницької, В. Д. Шинкарука, Н. М. Попович та ін..

Семантико-синтаксична структура речень, яка зумовлена предикатами кількості є найменш дослідженою. В основі семантики цих предикатів лежить визначення кількісної ознаки предметів. Як зазначає Н. М. Попович: «Предикати кількості репрезентують клас типових одновалентних предикативних одиниць, бо для них характерна лише лівобічна валентність суб'єкта кількісної ознаки, яку заповнюють назви різноманітних конкретних предметів, істот тощо» [56, с. 143].

Детальну характеристику предикатів кількості можна знайти у праці І. Р. Вихованця «Нариси з функціонально синтаксису української мови». Мовознавець звертає увагу на те, що «генетично вторинне використання предикатів кількості як елемента складеного члена речення тепер закріпилося в граматичній системі сучасної української мови функціонально первинним. Проте і за цієї умови предикати кількості вживаються в елементарних простих реченнях у ролі присудка і предикатної синтаксеми з її набутими у приіменниковому використанні морфолого-синтаксичними властивостями» [5, с. 111].

Складні за своєю будовою предикати кількості можуть зумовлювати й специфічну форму підмета – форму родового відмінка. У такому випадку іменна частина складеного іменного присудка виражається неозначено-кількісними числівниками та вказує на неточну кількість виконавців дії. Варто

зауважити, що засобами вираження неточної кількості є не тільки числівники, а й інші слова, що означають кількість: іменники з кількісним значенням: *пара, дюжина, десяток, сотня, тисяча*; іменники зі значенням міри, наприклад: *купа, мішок, море, сила*. Серед слів, які лежать поза числівниковою системою чималої уваги заслуговують прислівники *багато, мало, більше, чимало*. Своєю семантикою вони передають значення неозначеної, неточної кількості.

У сучасному мовознавстві класифікація речень, зумовлених предикатами кількості та родовим відмінком підмета, досить строката. Речення такого типу А. Загнітко називає односкладними генітивними. Серед них виокремлюються квантитативно-генітивні речення, які вказують на певну кількість предметів. Натомість І. Р. Вихованець речення такого типу називає потенційно двоскладними, оскільки синтаксичні конструкції, на зразок числівниковий присудок + підмет, виражений родовим відмінком, є наслідком перенесення іменникової форми з кількісно-іменної сполуки [5, с. 111; 39, с. 98; 25, с. 68]: *Сього було мало, його се не вдовольняло* (4, с. 288); *В крамниці було повно люду* (4, с. 125).

Числівник у ролі складеного іменного присудка завжди зорієнтований на пасивний суб'єкт, якому властиве предикативне значення «бути у певній кількості». У зв'язку з цим, перебираючи на себе функції присудка, числівник вимагає нетипову для підмета форму родового відмінка [68, с. 32], наприклад: «...» *який-небудь пан, що обкрадає казну, мир, добре знаючи, що то чужі гроші, що, може, багато людей, а не їден, терпітимуть від його кривди...* (5, с. 314); *Ой, коли б хоч одиниць тих було більше, може, не довелося б старому мордуватись отак...* (4, с. 36); *Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі...* (4, с. 165).

Іменна частина складеного присудка зорієнтована на лексичне значення і не здатна передавати характеристику граматичного часу і способу, тому предикати кількості утворюються за допомогою поєднання повнозначної частини мови (у нашому випадку це числівник або слова з кількісним значенням) з дієсловом-зв'язкою. Присудкові числівники зі значенням неточної

кількості з родовим відмінком підмета у простому двоскладному реченні поєднуються різними формами дієслова-зв'язки *бути* і формами дієслів-напівзв'язок *стати, лишатися, виявитися* тощо. Варто зауважити, що у такому випадку найуживанішою є нульова зв'язка: *І так того поля мало...* (5, с. 131); *Але там, де їх було багато, вони не мовчали* (6, с. 95).

Опрацювавши творчу спадщину Михайла Коцюбинського, ми виявили, що у його творах складені іменні присудки зі значенням неточної кількості утворюються шляхом сполученням власне-зв'язки *бути* у всіх властивих для неї формах з відприслівниковими та відзайменниковими неозначено-кількісними числівниками *багато, мало, чимало, стільки, більше* або з відіменниковими зі значенням великої неозначеної кількості (*безліч, море, тьма*). Напр.: *Зведися, Петре, нас більше буде* (6, с. 50); *Більше не було слів* (6, с. 131); *Йому все було мало роботи* (6, с. 63); *Люди не хотіли одрізнятись од інших, своїх сусідів, і багато треба було роботи, щоб спинить рух* (6, с. 97); *Чи ж ти думаєш, що я пійду межи панів, де і так є багато докторів і грошей на них?* (5, с. 301); *«Ов, чи багато таких! – кричав Абдураїм. – Не буде багато, поки в нас будуть старосвітські мектебе з допотопними методами...»* (4, с. 303); *Гостей, як і перше, було багато* (4, с. 293); *Вони мовчали, але в їх поглядах, звернених на нас, було стільки злості, стільки ненависті, що нам аж ніяково зробилось* (4, с. 128); *«...» в оці було стільки лихої втіхи, зневаги та видимої ненависті, що Параскіца терпла вся...* (4, с. 139); *Однак для серця було сього мало* (4, с. 178); *Тут було безліч таємних закутків, скрізь стрічались берлоги диких звірів, вислані кунею та сухим мохом* (4, с. 221); *Вона те все позабувала – їй допомгла Савчина хазяйка – та грошей було мало* (4, с. 240); *Якийсь зелений хаос крутився круг мене і хапав бричку за всі колеса, а неба тут було так багато, що очі тонули в ній, як в морі, та шукали, за що б зачепитись* (4, с. 374).

Найчастіше складені іменні присудки, які вказують на неточну кількість, мають у своїй структурі неозначено-кількісні числівники та нульову зв'язку. Нульова зв'язка передає граматичне значення теперішнього часу, тобто вона

входить до часової парадигми дієслова-зв'язки *бути* (було – є – буде). У художніх текстах форма теперішнього часу дієслова *бути* стає надлишковою, тому опускається, наприклад: *Багато на світі таких бабів* (5, с. 309); *Мало тепер землі – дадуть ще!* (5, с. 131); *Багато сонця, без міри чистого повітря, наокоуи добро – й чоловік добрішає* (5, с. 313); *Плату давай йому більшу, роботи йому багато, бач* (6, с. 11); *Що землі поділяється на шматочки, що людей все більшає, а землі не прибуває, що вже й тепер чимало бурлаків, а далі і більше буде – це кожен бачить і знає* (5, с. 136); *Просвіти більше, науки більше, а не канчуків, і тоді тільки добро буде* (5, с. 314); *Народу багато* (4, с. 326); *Біда, що нас мало, роботи багато, а ворогів ще більше* (4, с. 302); *Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені* (4, с. 376); *Як вас багато* (4, с. 375); *Роздивляюсь навколо – пасажирів багато* (4, с. 414); *Широкий світ, а в йому більше гяурів, ніж нас* (4, с. 308); *В неділю звичайно більше народу і п'ють горілку* (4, с. 326); *Вас тут багато* (4, с. 321); *Йон йшов поруч Маріци значно заспокоєний; очевидно, більше у сій всій історії з Параскіцею брехень, ніж чого* (4, с. 148).

У нашому науковому дослідженні ми дотримуємось класифікації О. Пономарева і виділяємо власне-зв'язки, напівповнозначні та повнозначні зв'язкові компоненти.

Складені іменні присудки зі значенням неточної кількості також утворюються за допомогою напівповнозначної зв'язки. Проте функціонування відприслівникових неозначено-кількісних числівників у поєднанні зі зв'язковим компонентом цього типу становить периферію:

а) перебування: *Одні кажуть, що він вже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилось* (4, с. 171); *Проте, хоч до Суаку лишилось небагато, ніде нікого не було видно* (4, с. 256);

б) перетворення: *Не те, щоб менше ставало її на світі, а ділять її межі собою мало не на грядки, бо на світі дедалі стає людніше* (5, с. 128); *А щоб грошей не меншало, то він візьме мужиків «у шори»* (5, с. 119);

в) виявлення: *Охочих до вина знайшлось чимало* (4, с. 108).

Опрацювавши мовотворчість М. Коцюбинського, ми визначили, що найчастіше письменник використовує двоскладні речення, у яких призв'язкова частина поєднана з напівповнозначними або повнозначними дієслівними зв'язками. За допомогою напівповнозначних зв'язкових компонентів утворюються предикати кількості, які вказують на динамічно-кількісну ознаку. Н. М. Попович відзначає, що такі предикати є найпериферійнішими, оскільки «засобами їхнього вираження виступають не числівники, а переважно відкомпаративні дієслова на зразок *меншати*, *більшати*, похідні від них префіксальні дієслова (*побільшати*, *поменшати*), та постфіксальні утворення від префіксально-суфіксальних відкомпаративних дієслів (*зменшуватися*, *збільшуватися*)» [57, с. 16].

На нашу думку, відкомпаративні дієслова типу *меншати*, *більшати* можна зараховувати до предикатів неточної кількості, які утворюються за допомогою напівповнозначних зв'язкових компонентів, а саме дієслів-зв'язок зі значенням перетворення. Це зумовлено тим, що їх умовно можна розкласти на сполучення дієслова-зв'язки *стати*, *робитися* з відприслівниковим неозначено-кількісним числівником *менше*, *більше*, наприклад: *Сонце, поволі опускаючись на захід, більшає (робиться більшим)*, немов росте, яснішає, розпалюється (4, с. 101); *Лице у Гната розжоврілось, очі наче побільшали (зробились більшими) і дивились кудись далеко...* (5, с. 55); *Вона поволі зменшувала (робила меншою) звичайну порцію чарок, яку о. Василь заживав при обіді...* (4, с. 188); *Та жених якось не знаходивсь, бо ні багачкою, ні красунею панна не була, біда вдома не меншала (не ставала меншою), і по двох роках, змарнувавши батькові надії, Раїса мусила піти в учительки* (4, с. 178); *З кожним махом крил він росте, більшає (стає більшим), пташина голова заміняється в людську...* (4, с. 91); *Замфір стягнув віжки, коні зменшили (робили меншим) біг, а врешті стали* (4, с. 62); *Вона теж мене бачить і наче на очах сохне, робиться меншою* (4, с. 406); *Світ не завалиться, як стане менш одним муллою* (4, с. 310); *Очі в нього стали ще більші і блищали від сліз* (4, с. 322); *Холодний піт від голови до п'ят облива дитину,*

божевільний жах **побільшує (робить більшим)** зіниці, відбира голос, деревить тіло... (4, с. 40); (...) тіло його **меншає (стає меншим)**, легшає, немов частина його парю взялась або порохом розсипалась... (4, с. 57).

У процесі дослідження ми виявили, що вживання конструкцій типу повнозначна дієслівна зв'язка + числівник у художніх творах М. Коцюбинського досить обмежене. У такому випадку засобом вираження іменної частини складеного присудка будуть відприслівникові неозначено-кількісні числівники, які вказують на неточно визначену кількість підмета у формі називного та родового відмінка. Варто відзначити, що такі синтаксичні конструкції можуть ускладнюватись допоміжними словами з модальним значенням. Такі утворення мають назву ускладнений складений присудок. Залежно від значення дієслова, повнозначні зв'язки можна класифікувати:

а) дієслова на позначення руху: *Крові **вистекло чимало**, бо здоров'я поверталось до Остапа поволі, сили прибували по краплині, а білі уста довго не хотіли розжівити* (4, с. 233);

б) процеси мовлення: *«**Багато розказувати**, – запнувся він і зараз же почав.— Він, бачте, письменний, грамоту знає, книжку читає»* (4, с. 166); ***Багато говорити** вона не любила* (5, с. 43); *Абдураїм **більше мовчав*** (4, с. 300); *Тепер він **більше мовчав**, покинув коверзування, був тихий і слухняний* (4, с. 360);

в) діяльності, існування: *З силою, яку я почуваю в собі, з силою любові **можна багато зробити**...* (4, с. 44); *Для виснаженого важкою працею організму **небагато бракувало** до занепаду* (4, с. 97); ***Треба було багато знати, підкурювать, ворожити, збирати помічне зілля і замовляти*** (4, с. 471); *Потому рішила, що Люся **повинна більше вчитися** і замість одної години він присвячував їй три, а позаяк обід приходився посередині лекції, його лишали обідати* (4, с. 261); *Мовчав, хоч треба було питати, хоч **треба було багато знати*** (4, с. 341); *Ти кажеш – гяур невірний, а у нас – багатий гяур **більше важить**, ніж двоє праведних* (4, с. 163).

У сучасному українському мовознавстві, що зорієнтований на вивчення формально-синтаксичної структури речення, вагоме місце займають нерозкладні числівниково-іменні сполучення, які у певних випадках виступають засобами вираження головних членів (підмета і присудка) у двоскладному реченні та головного члена односкладного речення.

Варто наголосити на тому, що у синтаксичних конструкціях, а саме реченнях, поєднання числівника з іменником здебільшого становлять єдиний, однак складений, член речення. Числівниково-іменникові сполуки досить рідко виступають компонентом складеного іменного присудка. Здебільшого вони виконують роль призв'язкового компонента тоді, коли вказують на приблизну кількість. Таке значення є наслідком явища інверсії у числівниково-іменниковому словосполученні. У таких інверсованих словосполученнях є важливим використання прийменників, які стоять між іменником і числівником й підсилюють значення приблизності та неозначеної кількості [6, с. 156; 1, с. 206].

Дослідження матеріалів творчої спадщини М. Коцюбинського показало нам, що типовими засобами вираження предикатів приблизної кількості є сполучення власне-кількісного числівника з іменником зі значенням міри, які поєднуються з підметом за допомогою часових форм власне-зв'язки *бути*, наприклад: *Розглянувшись уважно, Остап зміркував, що звідси до Кишиниці, де стояв вітряк Якимів, буде верстов із тридцять* (4, с. 213); *До того, є щось там поля десятин з тридцять* (4, с. 385). Також зустрічаються випадки, коли числівниково-іменникове сполучення із прийменниками з **(зо)** мають значення приблизної кількості: *Їхати було зо три верстви, що починалась зараз од хати* (4, с. 422); *Було їх там чоловіка з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути у чужій стороні* (4, с. 207). У мовотворчості М. Коцюбинського зрідка подибуються предикати кількості, які вказують на приблизну кількість часу, наприклад: *Я бачила, як приїздив, оскільки вже буде день зо три* (4, с. 45).

Власне-кількісним числівникам характерне поєднання з іменниками, що виражають семантику часу. Такі числівниково-іменникові сполуки також можуть зазнавати інверсії і разом з власне-зв'язкою *бути* утворюють предикат приблизної кількості, який поєднується з суб'єктом, що має форму давального відмінка, наприклад: *Коли б не помер її хлопець, йому б тепер було так само літ дев'ятнадцять* (4, с. 394); *Василькові було літ дванадцять* (5, с. 97); *Йому було літ десять, як із-за Дунаю, з Січі, приїздили до них у село емісари* (4, с. 202).

Висновок до розділу III

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що предикати кількості займають периферійне місце у творах М. Коцюбинського. Складені іменні присудки з кількісним значенням утворюються за допомогою зв'язкового компонента і при зв'язковій частини, яка виражається або числівником, або словом з кількісним значенням. Повнозначним елементом складеного іменного присудка, що виражає семантику точної кількості найчастіше виступають власне кількісні, збірні та зрідка дробові числівники. Числівники поєднуються з підметом за допомогою власне-зв'язок, напівповнозначних і повнозначних дієслів-зв'язок. Найтиповішими є нульова зв'язка і зв'язкове дієслово *бути* з його часово-модальними формами, які з власне-кількісними і відприслівниковими неозначено-кількісними, рідше зі збірними числівниками утворюють синтаксично нерозкладне словосполучення. У мові творів М. Коцюбинського трапляються поодинокі випадки, коли дробовий числівник, приєднавши до себе нульову зв'язку, виконує роль присудка. Предикати зі значенням точної кількості зазвичай утворюються за допомогою сполучення дієслівної зв'язки *бути* у його всіх часових формах та числівниково-іменникового словосполучення.

Периферію становлять складені іменні присудки, утворені за допомогою напівповнозначних й повнозначних зв'язок, які мають значенні перетворення, перебування в певному стані, виявлення, руху, процесів мовлення, життєдіяльності людини, та вказують на неточну кількість виконавців дії. Слід

зауважити, що ядром периферії є так звані відкомпаративні дієслова типу *меншати, більшати* та похідні від них. Такі предикати вказують на динамічно-кількісну ознаку суб'єкта, тому що умовно їх можна розкласти на сполучення напівповнозначної зв'язки *стати, робитися* та відприслівникового числівника *менше, більше*. Предикати кількості такого типу широко поширені і в реченнях з підметом, що має специфічну форму родового відмінка, і в реченнях, де підмет виражений властивою для нього формою – формою називного відмінка. До периферійного явища також можна уналежнити інверсовані числівниково-іменникові сполучення у ролі присудка. Поєднуючись з дієсловом-зв'язкою *бути*, нерозкладні числівникові словосполучення утворюють предикат зі значенням приблизної кількості. Напівповнозначні та повнозначні зв'язки вкрай рідко утворюють з числівниково-іменною сполукою складений іменний присудок.

РОЗДІЛ IV

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

4.1. Програми з української мови як основний документ вчителя:

НУШ та Інтелект України

В умовах технічного прогресу та глобалізації освітні програми постійно удосконалюються, а також адаптуються до змінних потреб суспільства. У порівнянні з попередніми десятиліттями сучасні навчальні програми у закладах загальної середньої освіти стали більш гнучкими, спрямованими на розвиток практичних умінь та навичок, критичного мислення, креативності та комунікації. У їх розробці враховуються потреби різних категорій учнів (у тому числі тих, хто має особливі освітні потреби), що сприяє створенню рівних умов навчання. Також одним із основних напрямків розвитку освітньої галузі є інтеграція новітніх технологій у навчальний процес, що дозволяє адаптувати навчання до дистанційного та змішаного форматів здобуття освіти.

Враховуючи соціальні та суспільні умови життя, Міністерство освіти та науки України рекомендує розроблені навчальні програми, які активно використовуються у закладах загальної середньої освіти відповідно до вікових та психофізичних особливостей здобувачів освіти. Учні середньої школи навчаються за програмою Нової української школи, типовою освітньою програмою для 5-9-х класів закладів загальної середньої освіти та освітньою програмою «Інтелект України».

Типова освітня програма для 5-9-х класів загальної середньої освіти, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 09 серпня 2024 року № 1120, визначає основні аспекти, які необхідно враховувати закладам загальної середньої освіти під час розробки навчального плану, а також рекомендований обсяг освітнього навантаження і його розподіл між предметами. Відповідно до загальних положень типової освітньої програми для кожної шкільної дисципліни має бути створена модельна навчальна програма. «Модельна навчальна програма – документ, що визначає орієнтовну

послідовність досягнення очікуваних результатів навчання, зміст навчального предмета/інтегрованого курсу та види навчальної діяльності, рекомендовані для використання в освітньому процесі» [59, с. 5].

В українській освітній галузі модельні навчальні програми розробляються в контексті Нової української школи. Вони сприяють забезпеченню єдиного освітнього стандарту та надають закладам загальної середньої освіти можливість адаптувати навчальний матеріал для потреб й інтересів учнів.

За програмою Нової української школи навчаються учні 5-7-х класів. Її основними засадами є навчання через активну діяльність та формування десяти ключових компетентностей (спілкування державною та іноземною мовами, математична, інформаційно-цифрова, ініціативність та підприємливість тощо). Згідно з принципами НУШ процес засвоєння знань повинен відбуватись у партнерській комунікації вчителя та учня, що включає у себе інноваційні методи навчання (ігри, проекти, групові форми роботи). Така тісна співпраця педагога і здобувачів освіти передбачає засвоєння базових знань з української мови відповідно до навчальної програми.

У рамках Нової української школи наказом Міністерства освіти та науки України від 12 липня 2021 року № 795 рекомендовано модельні програми для закладів загальної середньої освіти. Серед запропонованого переліку українські вчителі надають перевагу модельним програмам авторського колективу Н. Б. Голуб, О.М. Горошкіної та О. В. Заболотного, В.В. Заболотного, В.П. Лавринчук [61, с. 2].

Проаналізувавши обидві програми, ми визначили, що вони сповна реалізують у собі концепції НУШ, відповідають вимогам Державного стандарту базової середньої освіти, є доступними і цілком зорієнтованими на компетентнісний підхід. Попри великий відсоток подібності між програмами є деякі відмінності. Авторський колектив О. В. Заболотного, В.В. Заболотного, В.П. Лавринчук для кожного розділу виділяють ціннісні орієнтири, які слугують педагогу своєрідною підказкою щодо формулювання тематики творчих робіт чи проєктів, структурування та урізноманітнення навчальної

діяльності, а також формування основних компетентностей. Відповідно до програми вчителі здебільшого обирають підручники з української мови, авторами яких є О. Заболотний та В. Заболотний. Такий вибір можна пояснити тим, що у ньому теоретичні поняття подано доступно, оформлення відповідає віковому та психофізичному розвитку дітей. Суттєвою перевагою підручника вищезазначених авторів є широкий вибір практичних завдань та вправ (як письмових, так й усних).

На відміну від попереднього авторського колективу Н. Б. Голуб та О.М. Горошкіна у своїй модельній навчальній програмі чіткіше виділяють мовну, мовленнєву та соціокультурну змістові лінії. Методисти формують структуру навчального матеріалу так, щоб мовні знання засвоювались поступово і постійно поглиблювались. Окрім того програма характеризується рівновагою інформаційної та розвивальної функцій, що сприяє особистісному розвитку школяра та формування його як свідомого громадянина. Для повної реалізації навчальних завдань модульної програми рекомендовано використовувати в освітній діяльності підручник з української мови авторського колективу Н.Б. Голуб та О.М. Горошкіної. Підручник написаний доступною науковою термінологією, що відповідає рівню знань здобувачів освіти, наявний широкий вибір тем та завдань для розвитку мовлення.

Проаналізувавши інформаційні джерела, ми визначили, що заклади загальної середньої освіти нечасто обирають програму «Інтелект України». На нашу думку, це пов'язано з тим, що вищезазначена програма розроблена переважно для учнів з високим рівнем інтелектуального розвитку, тому деяким школярам важче засвоювати знання згідно з цим навчальним планом. Основним завданням програми «Інтелект України» є розвиток здобувачів освіти, їх талантів, здібностей та практичних умінь. Особливістю цього освітнього проєкту є використання інтегрованих курсів, де одна тема поєднує декілька предметів, що сприяє розвитку аналітичного мислення та вміння бачити міжпредметні зв'язки. На уроках здобувачі освіти залучаються до активного обговорення, обміну думками, а також до аналізу прослуханої

інформації. Проте дослідження показують, що навчання за цією програмою перенавантажує учнів та вимагає додаткових зусиль від вчителів і батьків. Ще одним недоліком проєкту «Інтелект України» є відсутність книг та робочих зошитів у вільному доступі. Всі дидактичні матеріали необхідно спеціально закуповувати для кожної теми окремо, що ускладнює освітній процес.

4.2. Вивчення головних членів речення з кількісним значенням у 8 класі.

Ефективний урок з української мови, де будуть реалізовуватись основні компетентності, вимагає ретельної підготовки. Насамперед, технологія проведення сучасного уроку передбачає попереднє опрацювання Державного стандарту освіти, програму, її особливості, здійснити розподіл матеріалу за уроками, проаналізувати підручники, укласти календарно-тематичне планування та конспект уроку [36, с. 53].

Конспект уроку – це основний помічник, на який вчитель-словесник опирається та яким керується на уроці української мови. Саме розробляючи план-конспект, учитель розподіляє навчальний матеріал за часом, який відведений на урок. Українські методисти, зокрема М. Пентилюк та Т. Окуневич, виділяють основні вимоги, на які потрібно зважати під час планування уроку. До них належать:

1. наявність триєдиної мети (навчальної, розвивальної і виховної).
2. Необхідно зазначати тип уроку та перелік компетентностей.
3. Способи досягнення результатів навчання (зразки завдань, питань, карток).
4. Хронологічне описання етапів уроку.
5. Зміст діяльності вчителя та учнів на різних етапах формування і засвоєння знань (основні види діяльності).
6. На кожному етапі повинна бути мотивація учнів (управління увагою учнів).
7. Методи роботи з підручником та іншими джерелами.
8. Форми і способи комунікації учнів на уроці (робота в парах, групах) [51, с. 82-83].

На нашу думку, на уроках з вивчення синтаксису значну увагу необхідно зосереджувати на засвоєнні поняття головних членів речення з кількісним значенням. Як відомо, спеціалізованим засобом вираження значення кількості є числівники, які найповніше передають кількісну характеристику предмета. Тому вивчення головних членів речення з кількісним значенням рекомендуємо починати з актуалізації опорних знань про числівник, його особливості та синтаксичні функції.

Наступним етапом є поєднання знань про синтаксичні функції числівника та способів морфологічного вираження головних членів речення, а саме підмета і складеного іменного присудка. Для цього вдалим буде поєднати метод спостереження над мовою з творчим конструюванням. Це буде сприяти формуванню вміння аналізувати мовні явища, активізуватиме мисленнєву діяльність, а також розвиватиме навичку правильно та доречно застосовувати синтаксичні поняття в комунікативній діяльності. Наприклад, пропонуємо наступне завдання:

I. Прочитайте уривок з нарису М. Коцюбинського «В путях шайтана». Поміркуйте, яку синтаксичну функцію у реченнях виконують числівники. Проаналізуйте виділене речення.

II. Поміркуйте, чим могла б закінчитись подія, яка описана у фрагменті.

*Дівчина хлюпалась у теплій воді, коли враз, глянувши на прибережні оселі, вона так і залякла, зігнута й зацікавлена. Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ганком вілли, а коло них татарин-провідник, видимо, чекав на когось. **Та ось од білої стіни будинку oddілились дві жіночі постаті, тонкі, високі, мов молоді кипариси, і підійшли до коней.** Тут Емене не витримала, вискочила з води і без капців, мокрими ногами, перебігла подвір'я, злягла на тин і цікаво виставила голову з-за дерева. Серце в неї тьохнуло: вона пізнала Септара – красу кучуккойського парубоцтва, завязатого провідника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч і не сміє звести очей на свій ідеал, як се й пристало порядній татарській «киз» (4, с. 155).*

Зважаючи на всі вимоги до плану-конспекту, пропонуємо приклади конспектів уроків з української мови, на яких будуть розглядатись головні члени речення.

4.2.1. Розробка уроку у 8-му класі на тему: «Способи вираження підмета»

Тема уроку: Способи вираження підмета

Мета уроку:

- *навчальна* – поглибити знання про підмет як один з головних членів речення; сформувати вміння знаходити підмет у тексті, аналізувати його; навчити розрізняти простий і складений підмет;
- *розвивальна* – розвивати увагу, логічне і творче мислення; сформувати вміння використовувати здобуті знання в усному та писемному мовленні;
- *виховна* – виховувати любов до рідної мови, почуття поваги до історії українського народу.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу

Методи та прийоми уроку: мозковий штурм, робота з підручником, робота біля дошки, робота з опорними таблицями, бесіда, метод вправ, метод «Кубування».

Компетентності: спілкування державною мовою, загальнокультурна грамотність, мовленнєва компетентність.

Обладнання: підручник (Глазова О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Вид. 2-ге, переробл. К: Видавничий дім «Освіта», 2021. 255 с.), зошит, мультимедійна презентація, таблиця.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Слово вчителя: Доброго дня, друзі! Почнімо сьогоднішній урок з посмішки. Обміняйтесь зі своїм сусідом по парті компліментами.

II. Актуалізація опорних знань

3.1. Метод «Мозковий штурм»

Що таке речення?

Речення – це слово або група слів, що виражають закінчену думку та завершену інтонацію.

З чого складається граматичний центр речення?

Граматичний центр двоскладного речення складається з підмета і присудка.

Пригадайте, що таке підмет?

Підмет – це головний член двоскладного речення, що означає предмет (особу, явище, поняття), і відповідає на питання хто? або що?

III. Оголошення теми і мети уроку.

Слово вчителя: Сьогодні ми з вами поглибимо знання про підмет, його способи вираження. Навчимося знаходити його у тексті та аналізувати.

IV. Виклад нового матеріалу.

4.1. Проблемне навчання. Спостереження за мовою

Прочитайте текст з інтонацією. Підкресліть граматичну основу. Визначте, якими частинами мови виражені підмети? У якому реченні підмет виражений словосполученням?

Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою (М. Коцюбинський).

Слово вчителя: Отже, діти, ми з вами визначили, що підмет може виражатися не тільки іменником, а й іншими частинами мови; одним словом або словосполученням.

4.2. Робота з новим матеріалом

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА			
ПРОСТИЙ Виражений одним словом		СКЛАДЕНИЙ Виражений сполученням двох і більше повнозначних слів	
Іменник у формі називного	<i>Поїзд летів, повний людського гаму (М.Коцюбинський)</i>	Складні географічні та астрономічні	<i>Замкова гора височіє над Чигирином</i>

відмінка		власні назви	(З довідника)
Займенник у формі називного відмінка	<i>Тоді я раптом почув велику тишу</i> (М. Коцюбинський)	Назви установ та посад	Верховна Рада <i>України працює сесійно</i> (З Конституції України).
Іменна частина мови (прикметник, числівник тощо)	<i>Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо – двоє на веслах, а двоє – один проти одного</i> (М. Коцюбинський)	Назви художніх творів, пам'яток тощо	«Лісова пісня» <i>десятиліттями не сходить зі сцени</i> (З журналу)
Неозначена форма дієслова	Бути – значить виконувати обов'язок (Є. Сверстюк)	Словосполучення іменник у Н. в. + з,зі,зо + іменник в О.в.	Журба з радістю <i>поряд ходять</i> (Нар. тв.)
		Сполучення іменника зі значенням сукупності з іменником у Р.в.	<i>Раз їм почувся згори шум, одмінний од шуму плавнів, і вони доміркувались, що то пролетіло над ними стадо якихсь птахів, може, диких гусей</i> (М. Коцюбинський)
		Числівниково-іменникове словосполучення	Два метелики <i>білих, оден за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт</i> (М. Коцюбинський)
		Фразеологічне словосполучення	

V. Закріплення нового матеріалу

5.1. Метод вправ

Перепишіть речення та визначте граматичну основу. Подумайте, як підмет-словосполучення впливає на присудок. Відповідь обґрунтуйте.

1. Підняли голос і обидва кричали (М. Коцюбинський). 2. Посліпли обоє од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а все ж кресали бартку об бартку, усе гатили один одному в груди (М. Коцюбинський). 3. Його не обходять сімдесят років ані чорний беззубий рот: він завжди відкритий в нього для пісні (М. Коцюбинський). 4. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам – і мусили випити гірку до краю (М. Коцюбинський). 5. Хо знає, що тільки одиниці зважуються на се, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани (М. Коцюбинський). 6. Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала (М. Коцюбинський).

5.2. Проблемне питання

Поміркуйте, що означає твердження підмет з кількісним значенням?

(Підмет з кількісним значенням — це підмет виражений числівником, іменником зі значенням сукупності, похідним від числівника іменником, числівниково-іменниковим словосполученням)

5.3. Робота у групах

Складіть та запишіть 4-5 речень, використовуючи подані слова так, щоб вони виступали у ролі підмета.

1 група – двійка, череда, один, згряя, тисяча.

2 група – пара очей, кілька юнаків, дві колони, тридцять чоловік, сто листів.

5.4. Дискусія

Прочитайте речення та визначте морфологічний спосіб вираження підмета.

Висловіть свою думку щодо частиномовної приналежності виділених слів.

Хо знає, що тільки **одиниці** зважуються на се, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани (М. Коцюбинський).

Естерці здавалося, що то не згуки, а **сотки** кривавих рук простяглися од дзвіниці і жадібно тріпочуть довгими пальцями понад домами (М. Коцюбинський).

Фізкультхвилинка (Гра «Піаніно»)

Учні ставлять пальці на парту і по команді вчителя імітують гру на піаніно.

VI. Рефлексія.

6.1. Гра «Так-ні»

Слово вчителя: Ми сьогодні плідно попрацювали, а зараз трохи пограємось. Я буду вам називати певні твердження, а ви маєте мені відповідати «так» або «ні».

Підмет буває простим і складеним. (так)

Підмет може виражатись лише іменником у називному відмінку. (ні)

Фразеологізм не може виконувати роль підмета у реченні. (ні)

Якщо підмет виражений числівником, то він буде мати значення кількості. (так)

Числівниково-іменникове словосполучення виступає одним членом речення. (так)

Складений підмет виражається словосполученням. (так)

6.2. Гра «Хмара емоцій»

Слово вчителя: Зараз можете перейти за QR-кодом, який бачите на екрані. Кожний з вас може тут вписати слова, які описують ваші емоції від уроку. У кінці з ваших слів буде створено хмару ваших емоцій.

VII. Підсумок уроку

Слово вчителя: Дякую вам за урок! Сьогодні ми плідно попрацювали, а ті, що були активними отримають хороші оцінки (*вчитель оцінює учнів*).

Домашнє завдання: Випишіть з художньої літератури 3 речення з простим підметом із значенням кількості й 3 речення зі складеними підметами.

4.2.2. Розробка уроку у 8-му класі на тему: «Іменний складений присудок»

Тема уроку: Іменний складений присудок

Мета уроку: - *навчальна* – поглибити знання дітей про присудок як один з головних членів речення; ознайомити з поняттям іменного складеного присудка, його будовою та особливостями вживання у реченнях; закріпити знання про допоміжні дієслова-зв'язки; навчити правильно використовувати іменний складений присудок у власному мовленні;

- *розвивальна* – сформувати вміння знаходити іменний складений присудок в текстах, аналізувати його структуру;

- *виховна* – виховувати любов до рідної мови; найкращі моральні якості в учнів.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу

Методи та прийоми уроку: мікрофон, робота з підручником, робота з опорними схемами, бесіда, метод вправ, метод «Кубування».

Компетентності: спілкування державною мовою, загальнокультурна грамотність, мовленнєва компетентність.

Обладнання: підручник (Глазова О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Вид. 2-ге, переробл. К: Видавничий дім «Освіта», 2021. 255 с.), зошит, мультимедійна презентація, таблиця.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Слово вчителя: Доброго дня, друзі! Як у вас справи? Чи готові ви до уроку?

II. Перевірка домашнього завдання

Слово вчителя: На домашнє завдання вам було задано написати декілька речень про красу осені, використовуючи складені дієслівні присудки. Прошу охочих зачитати свій мінітвір та прокоментувати використані синтаксичні констлрукції.

III. Актуалізація опорних знань

3.1. Метод «Мікрофон»

Що таке присудок?

Присудок – це головний член двоскладного речення, що означає дію, стан або ознаку предмета, вираженого підметом, і відповідає на питання що робить? що зробилось?

Назвіть основний спосіб вираження присудка.

Спеціалізованим способом вираження присудка є дієслово.

Які види присудка ви пам'ятаєте?

Простий дієслівний, складений дієслівний, складений іменний.

Пригадайте, як утворюється складений дієслівний присудок?

Складений дієслівний присудок твориться сполученням допоміжного дієслова, яке передає граматичне значення, з інфінітивом, який виражає лексичне значення.

IV. Оголошення теми і мети уроку

Слово вчителя: Сьогодні на уроці ми поглибимо свої знання про присудок. Розглянемо основні способи вираження іменного складеного присудка, його особливості творення, навчимося розпізнавати його у тексті та аналізувати.

V. Виклад нового матеріалу.

Іменний складений присудок — це головний член двоскладного речення, який утворюється з іменної частини, яка виражає лексичне значення, та допоміжного дієслова-зв'язки *бути, стати, являтися, залишатися*, яке вказує на граматичне значення присудка.

5.1. Робота з таблицею

Слово вчителя: Розгляньмо модель творення іменних складених присудків.

Допоміжне дієслово-зв'язка:
*бути, стати, являтися,
вважатися, називатися,
залишатися тощо.*

Іменна частина мови:
- іменник;
- прикметник;
- числівник;
- займенник.

Хвилину тому я **була щаслива**;
Він **став наполегливий**;
Нас **залишилось двоє**;
Каша **буде наша**.

У формі теперішнього часу дієлово *бути* зазвичай пропускається: *Кожна склянка – чотири сальдо* (М. Коцюбинський).

Складений іменний присудок, у якому іменна частина виражена числівником, буде мати кількісне значення і вказуватиме на пасивну ознаку підмета: *То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, Анничка двадцята* (М. Коцюбинський);

Йому було літ десять, як із-за Дунаю, з Січі, приїздили до них у село емісари (М. Коцюбинський).

VI. Закріплення нового матеріалу

6.1. Метод вправ

Слово вчителя: Щоб краще зрозуміти все про, що ми говорили, зараз виконаємо тренувальні вправи.

Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Доведіть, що присудки є складеними іменними.

Мій народ був козацьким од роду. Запорожець в очах народу був героєм. Вони стали першими, хто підтримав її у скрутну хвилину. Коли ми підійшли ближче, побачили, що там було не одне кошеня. У голові дівчини було багато питань.

6.2. Гра «Граматична розминка»

Прочитайте речення. Знайдіть граматичну основу. Проаналізуйте особливості творення іменних складених присудків. Яке лексичне значення виражає іменна частина складеного присудка?

1. Люди не хотіли одрізнатись од інших, своїх сусідів, і багато треба було роботи, щоб спинить рух (М. Коцюбинський); 2. Чи ж ти думаєш, що я пійду межі панів, де і так є багато докторів і грошей на них?(М. Коцюбинський) 3. Марійка перша змерзала і пускалася бігти (М. Коцюбинський); 4. Свіжими ранками я перший будив ще сонну воду криниці (М. Коцюбинський); 5. Тоді принаймні два карбованці буде у кишені (М. Коцюбинський); 6. Опріч рябої корови, було ще два перістих підсвинки та одинадцятро зозулястих курей (М. Коцюбинський).

6.3. Робота у групах

Складіть та запишіть речення, використовуючи іменні складені присудки:

1 група — став першим, було два робітника, робилось меншим, дві гортензії;

2 група — була двійка, була купа мішків, було море роботи, пара очей.

1 група пояснює особливості творення складеного іменного присудка, який використовувала 2 група. 2 група аналізує присудки 1 групи.

6.4. Метод творчого конструювання

Слово вчителя: Уявімо себе редакторами журналу. Нам потрібно редагувати текст так, щоб у ньому переважно вживались іменні складені присудки з кількісним значенням. Зараз я виведу презентацію з текстом.

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежі приносив запах полів, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотній, сідав десь на ганку порожнього дому й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все се зміцнялось й темніло, skleпляла над ними зоряну баню (М. Коцюбинський).

VII. Рефлексія

7.1. Метод «Кубування»

Слово вчителя: Молодці! А зараз пограємо у гру. Я даю вам кубик. На ньому написано різні завдання, які ви маєте виконати. Ви підкидаєте його, і вам випаде певне завдання.

Склади речення, де буде використовуватись складений іменний присудок.

Пригадай, як утворюється складений іменний присудок.

Назви допоміжні дієслова-зв'язки, за допомогою яких утворюється складений іменний присудок.

Назви засоби вираження іменної частини складеного присудка.

Нас залишилось двоє. Визнач тип присудка у цьому реченні.

Вислови свої враження про сьогоднішній урок.

VIII. Підсумок уроку

Слово вчителя: Дякую вам за урок! Сьогодні ми плідно попрацювали, а ті, що були активними отримають хороші оцінки (*вчитель оцінює учнів*).

Домашнє завдання: Скласти та записати 5-6 речень, використовуючи іменний складений присудок з кількісним значенням.

Висновок до розділу IV

Отже, вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти здійснюється відповідно до рекомендованих Міністерством освіти і науки України освітніх програм. Навчальні плани реалізують у собі основні засади та підходи до організації освітнього процесу Державного стандарту базової середньої освіти, а саме: компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи, розвиток практичних навичок й індивідуальних здібностей учнів. У рамках Нової української школи заклади загальної середньої освіти мають змогу вибрати модельну програму з української мови, яка розроблена різними авторськими колективами. Аналіз освітніх програм, які мають гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», показав, що методисти та мовознавці формують навчання української мови на національно-патріотичному вихованні й утвердження у свідомості учнів української національної та громадянської ідентичності. Навчальні плани цілком реалізують у собі принципи наступності й доступності, що сприяє становленню компетентного мовця. Провідними в українській освітній галузі є освітні програми авторства О. Заболотного, В. Заболотного і Н. Голуб. Альтернативним навчальним планом є проєкт «Інтелект України», який вміщує у собі інтегровані курси, що поєднують у собі декілька дисциплін. Дослідження показують, що такі курси сприяють розвитку логічного мислення, вмінню аналізувати письмовий текст, а також усне мовлення.

Під час вивчення головних членів речення з кількісним значенням вчителю-словеснику рекомендовано використовувати у своїй діяльності план-конспект. Щоб на уроці в учнів формувались основні компетентності, необхідно чітко планувати урок, розраховувати час на виклад навчального

матеріалу. Розробка уроку вимагає ретельної підготовки вчителя, насамперед йому слід опрацювати програму, календарно-тематичне планування, Державний стандарт базової середньої освіти. Саме план-конспект допомагає словеснику орієнтуватись у хронології викладу навчального матеріалу

ВИСНОВКИ

Головна мета кваліфікаційної роботи полягає в дослідженні специфіки вивчення головних членів речення з кількісним значенням у ЗЗСО. Джерелом проаналізованих матеріалів стали художні тексти Михайла Коцюбинського та навчальні підручники для учнів закладів загальної середньої освіти О. Глазової, В. Заболотного, О. Заболотного, О. Авраменка. За допомогою проведеного дослідження ми прокласифікували підмети і присудки за способами та засобами вираження, проаналізували навчальні програми з української мови, а також розглянувши методологічні засади вивчення головних членів речення у старших класах, запропонували плани-конспекти уроків із застосуванням традиційних та інноваційних методів навчання. Досліджуючи проблему специфіки викладання навчального матеріалу про головні члени речення з кількісним значенням, ми звертались до праць українських мовознавців і методистів, серед яких І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н. М. Попович, В. Д. Шинкарук, А. П. Загнітко, Н. М. Дика, Ю.В. Огарь, М. Пентилюк та ін.. Це дало змогу розкрити терміни, поняття синтаксичної та методичної науки, а саме: синтаксис, речення, підмет, суб'єктна синтаксема, метод, прийом, компетентність тощо.

Отже, на основі опрацьованого матеріалу було досліджено специфіку вивчення головних членів речення з кількісним значенням у закладах загальної середньої освіти. Оскільки одним із основних принципів методики навчання є наступність, методисти рекомендують вивчати синтаксис поетапно, відповідно до вікового та психофізичного розвитку учнів. Згідно з освітніми програмами, які рекомендовані Міністерством освіти і науки України, систематичне вивчення синтаксису в школі починається у восьмому класі. Українські вчителі-словесники надають перевагу модельним навчальним програмам з української мови авторських колективів О. Заболотного, В. Заболотного та Н. Голуб. Освітні програми реалізують у собі концепцію Нової української школи, що зорієнтована на формування компетентного мовця. Окрім того Міністерством освіти і науки України рекомендовано реалізувати у закладах

загальної середньої освіти проєкт «Інтелект України», який полягає у впровадженні у навчальний процес інтегрованих курсів, що поєднують у собі декілька дисциплін.

У процесі дослідження ми визначили, що більшу увагу варто зосереджувати на засвоєнні понять про головні члени речення з кількісним значенням. Враховуючи те, що спеціалізованим засобом вираження кількості є числівник, який учні вивчають ще у 6-му класі, вчителю рекомендовано розпочинати вивчення підмета і складеного іменного присудка з кількісним значенням з актуалізації здобутих знань про категорію кількості в українській мові. Для цього етапу уроку ефективними методами вважаємо «Мікрофон», «Мозковий штурм» та бліц-опитування. Повторення вивченого про числівник слугує фундаментом для подальшого усвідомлення здобувачами освіти того, що периферійним способом морфологічного вираження підмета та іменної частини складеного присудка є самостійні слова на позначення кількості (розряди числівника, іменники з кількісним значенням) та числівниково-іменникові словосполучення, які виступають єдиним компонентом, одним членом речення, що зумовлено інформативною недостатністю кількісного елемента.

Під час вивчення способів вираження головних членів речення у закладах загальної середньої освіти рекомендовано застосовувати традиційні та інноваційні методи і прийоми. Ефективним вважаємо метод спостереження за мовою. Дослідження показало, що тексти творів Михайла Коцюбинського можуть стати цінним матеріалом для аналізу мовних засобів, зокрема головних членів речення з кількісним значенням. Викладаючи матеріал про складений іменний присудок, вчителю-словеснику варто звертати увагу вихованців на морфологічну різноманітність вираження іменної частини, а особливо на випадки, коли числівник виступає у ролі повнозначного компонента. Рекомендується використовувати такі методи та прийоми як: метод проєктів, творчого конструювання, «броунівський рух», «акваріум» групова робота тощо. Ефективним є й метод вправ, який сприятиме розвитку мовленнєвих навичок

учнів, логічного та творчого мислення. Варто зазначити, що інтенсивним та якісним уроком з вивчення синтаксису буде лише за умови раціонального і доречного поєднання декількох видів робіт.

Методика навчання української мови передбачає й те, що вчитель-словесник повинен досконало володіти базовими поняттями і термінами синтаксису. Важливо, щоб вчитель доступно трансформувал наукові знання на уроках з вивчення головних членів речення з кількісним значенням. У такому випадку буде доцільно використовувати схеми і таблиці, на яких відображено способи творення головних членів речення.

У процесі дослідження було визначено, що у мові творів Михайла Коцюбинського простий підмет здебільшого виражається іменниками з кількісним значенням, субстантивованими збірними, неозначено-кількісними числівниками та лексемою *один* і словами типу *перший, другий*. Складені підмети найчастіше виражені числівниково-іменниковими словосполученнями типу: власне кількісний числівник + іменник; збірний числівник + іменник; дробовий числівник + іменник, неозначено-кількісний числівник + іменник, іменник з кількісним значенням + іменник тощо.

Іменні складені присудки зі значенням кількості виформовуються за допомогою дієслова-зв'язки і числівника або слова, що має кількісну семантику. Вони поєднуються з суб'єктом за допомогою власне-зв'язок, напівповнозначних і повнозначних зв'язкових компонентів. Було визначено, що найтиповішими у мові творів М. Коцюбинського є складені іменні присудки зі значенням неточної кількості виконавців дії. Таке значення зазвичай реалізується за допомогою сполучення дієслова-зв'язки *бути* в усіх його часово-модальних формах з відприслівниковими неозначено-кількісними числівниками. Такі синтаксичні конструкції широко поширені і в реченнях з підметом, що має специфічну форму родового відмінка, і в реченнях, де підмет виражений властивою для нього формою – формою називного відмінка. Складені іменні присудки зі значенням точної кількості творяться за допомогою зв'язки *бути* і власне-кількісного числівника. Використання

збірних та дробових числівників у ролі повнозначної частини складеного іменного присудка досить обмежене.

Під час дослідження ми звернули увагу на те, що напівповнозначні та повнозначні зв'язки сполучаються з відкомпаративними дієсловами типу *меншати*, *більшати* та похідними від них, вказуючи на неточну кількість. Складені іменні присудки, виражені цими дієсловами, вказують на динамічно-кількісну ознаку суб'єкта, оскільки вони умовно поділяються на сполучення напівповнозначної зв'язки *стати*, *робитися* та відприслівникового числівника *менше*, *більше*. Числівниково-іменникове сполучення у ролі присудка також можна вважати периферією, тому що вони рідко поєднуються з дієсловами-зв'язками. У тісній синтаксичній зв'язці вони можуть вступати здебільшого з нульовою зв'язкою та формами дієслівної зв'язки *бути* і при цьому вказувати на приблизну кількість. Використання числівниково-іменної сполуки у поєднанні з напівповнозначними та повнозначними зв'язками у мовотворчості Михайла Коцюбинського обмежене.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. К. : Наукова думка, 1980. 244 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. К. : Либідь, 1993. 334 с.
3. Березовська-Савчук Н. А. Лінгвістичні основи вивчення синтаксису простого речення у школі. *Складні питання вузівського курсу української мови* : зб. наук. праць / редкол.: Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр, С. О. Караман. Кривий Ріг, 2002. С. 11-15
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К. : Либідь, 1993. 367 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К. : Наукова думка, 1992. 224 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / за ред І. Вихованця. К. : Пульсари, 2004. 400 с.
7. Вінтонів М. О. Моделі іменного складеного присудка в сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1997. Вип. 7. С. 10-16
8. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1993. 26 с.
9. Голуб Н. Б., Галаєвська Л. В. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8-9 класах: метод. посіб. К. : «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.
10. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів старшої школи. К. : Педагогічна думка, 2019. 56 с.
11. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти. К. : Грамота, 2024. 272 с.
12. Голуб Н.Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 107-117.

13. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник. К. : Академія, 2004. 337 с.
14. Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С.18-21
15. Горошкіна О. М. Функційний аспект навчання синтаксису в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 12. С.49-51
16. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
17. Дика М. Вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах як лінгводидактична проблема. *Проблеми державного будівництва в Україні*. 2011. № 19. С. 160-163
18. Дика Н. М. Інноваційні форми організації методичної роботи в загальноосвітній навчальних закладах під час вивчення синтаксису. *Проблеми державного будівництва в Україні*. 2009. № 18. С. 19-26
19. Дика Н. М. Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями: вивчення складнопідрядного речення. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 5-6(50-51). С. 37-42
20. Дика Н. М., Огарь Ю. В. Засвоєння лінгвістичних понять учнями ЗНЗ під час вивчення синтаксису. *Молодий вчений*. 2014. № 9. С. 111-114
21. Добосевич У. Б. Субстантивація як вияв транспозантних можливостей різних частин мови. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 91-96
22. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. К. : вид. центр «Академія», 2010. 374 с.
23. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови. К. : Вища школа, 1991. 77 с.
24. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

25. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп.. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
26. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Брно : Університет Масарика, 2013. 225 с.
27. Заєць В. Г. Методика навчання української мови на текстовій основі (8-9-і класи з поглибленим вивченням): навч.-метод. посібник. К. : Агрармедіагруп, 2015. 120 с.
28. Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 126 с.
29. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. К. : Вища школа, 1986. 167 с.
30. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентність дієслова-присудка. *Мовознавство*, 1985. № 1. С. 39-43
31. Івченко М. П. Числівники української мови. К. : Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1955. 143 с.
32. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник. К. : Літера ЛТД, 2011. 559 с.
33. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посібник. К. : НМК ВО, 1992. 396 с.
34. Ковбаса Н. Л. Розмежування синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок в іменному складеному присудку. *Мовознавство*. 1969. №6. С.31-38.
35. Козачук Г. О. Числова відповідальність між підметом і простим присудком. *Українська мова і література в школі*, 1984. № 12. С. 31-35
36. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: наук.-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
37. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури: дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 2006. 260с.

38. Кучаренко І. А., Пентиліук М. І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови: навч.-метод. посіб.; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон : Айлант, 2022. 352 с.
39. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Вид-во Волинського університету, 1998. 204 с.
40. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ : 1998. 26 с.
41. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наукова думка, 1966. 324 с.
42. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 386 с.
43. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах: підручник для студентів філолог. факульт. університетів / за ред. М. І. Пентиліук, К. : «Ленвіт», 2005. 400 с.
44. Модельна програма «Українська мова 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти / Голуб Н. Б., Горошкіна О.М. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2023. 53 с.
45. Модельна програма «Українська мова 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти / Заболотний О. В., Заболотний В.В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2021. 63 с.
46. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / рішення колегії Міністерства освіти і науки від 27.10.2016 № 10. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
47. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х томах. К. : 2001. Том II. 911 с.

48. Новосьолова В. І. Вивчення синтаксису у 8-9 класах на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Українська мова та література в школі: наук.-методичний журнал*. Київ, 2015. №2. С. 3-17
49. Освітня програма 5-І, 6-І класів, які працюють за науко-педагогічним проектом «Інтелект України» у 2023/2024 н.р. КЗ «Вінницький ліцей № 15» /Комунальний заклад «Вінницький ліцей № 15», Вінниця, 2023. 20 с.
50. Пентиліук М.І., Гнаткович Т.Д. Психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2013. № 1(64). С. 88-94
51. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків : вид. група «Основа», 2007. 176 с.
52. Пентиліук М.І. Проблема уроку української мови в сучасній лінгводидактиці. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2007. № 45. С. 81-84
53. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта у структурі простого речення. К. : Вища школа, 1986. 175 с.
54. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ : 2002. 26 с.
55. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / за ред. М. І. Пентиліук, К. : Ленвіт, 2011. 366 с.
56. Попович Н. М. Субстантивований числівник у ролі простого підмета двоскладного речення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія: Зб. наук. праць*. Чернівці, 2001. № 107. С.140-145.
57. Попович Н. М., Шинкарук В. Д. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом в українській мові: монографія. Чернівці : Рута. 2011. 138 с.

58. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / за ред. М. І. Пентиліук, К. : Ленвіт, 2011. 366 с.
59. Про внесення змін до типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 09.08.2024 № 1120. <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennia-zmin-do-typovoi-osvitnoi-prohramy-dlia-5-9-klasiv-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity>
60. Програма навчання з української мови для загальноосвітніх початкових закладів / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2017. 89 с.
61. Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0795729-21#Text>
62. Рабчук І. Співвідношення понять «прикладка» і «присудок» у лінгвістичній науці. *Філологічні студії*. Національний університет «Острозька академія», 2018. № 18. С. 63-74
63. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої програми. *Українська мова і література в школі: наук.-методичний журнал*. Київ, 2015. № 1. С. 7-19
64. Синтаксис української мови: навч. посібник / уклад. О. В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 164 с.
65. Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд. А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. 559 с.
66. Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд. А. Мойсієнко, В. Чулмак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 2. 326 с.
67. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис української мови. Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 674 с.
68. Степаненко М., Лукаш Н. Лексична і граматична реалізація предикатів кількості в українській мові: монографія. Полтава : Дивосвіт. 2018. 318с.

69. Сулима О. П. Зв'язковий компонент у складеному іменному присудку з основною частиною, вираженою іменниковою словоформою. Проблеми граматики і лексикології української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2013. № 10. С. 193-196
70. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1972. 511 с.
71. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. А. П. Грищенка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.
72. Сучасна українська мова / за ред. М. Я. Плющ. К. : Вища школа, 1994. 414 с.
73. Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. Вид. 2-ге, перероблене. К. : Либідь, 2001. 391 с.
74. Тихоша В. І., Олексенко В. П., Гайдученко Г. М., Нагіна В. О. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. К. : Українське видавництво, 2009. 280 с.
75. Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. К. : вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
76. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 410 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Авраменко О. М. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. К. : Видавництво «Грамота», 2022. 207 с.
2. Глазова О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Вид. 2-ге, переробл. К. : Видавничий дім «Освіта», 2021. 255 с.
3. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Вид. 2-ге, переробл.. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
4. Коцюбинський М. Повісті та оповідання. Харків : Фоліо, 1994. 536 с.
5. Коцюбинський М. Твори в семи томах. К. : Наукова думка, 1973. Т.1 Повісті та оповідання. 408 с.

6. Коцюбинський М. Фата Моргана. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1977. 135 с.